

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПРАВА

КАФЕДРА ПРАВА

Спеціальність 081 «Право»

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри права

к.ю.н., доцент _____ Опольська Н.М.

« _____ » _____ 2018 р.

Особливості правового регулювання злочинності неповнолітніх

Студент-випускник

О.А. Слободиська

Керівник дипломної роботи

професор, доктор юридичних наук

О.Ф. Мельничук

Вінниця – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ	7
1.1. Психологічний та віковий розвиток неповнолітнього як суб'єкта відповідальності	7
1.2. Загальна характеристика детермінації злочинної поведінки неповнолітніх.....	22
РОЗДІЛ 2 ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ	33
2.1. Загальносоціальні причини злочинності неповнолітніх	33
2.2. Вплив засобів масової інформації на протиправну поведінку неповнолітніх.....	48
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....	61
3.1. Дослідження кримінологічної ситуації злочинності неповнолітніх.....	61
3.2. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх.....	70
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах здійснення в Україні реформування в цілому та окремих його інститутів, зокрема, актуальними постають проблеми забезпечення прав і свобод людини. В повній мірі це стосується самої незахищеної категорії – неповнолітніх, які потребують особливої уваги та турботи з боку суспільства в процесі реалізації своїх прав та свобод, що є чи не найголовнішою умовою їх фізичного та психічного розвитку, забезпечення їх благополуччя. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні є вкрай важливою та складною для суспільства й держави проблемою.

Впродовж останніх десяти років, спочатку за офіційними звітами Міністерства внутрішніх справ України, а в наступному відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України, ми спостерігаємо зниження злочинності серед неповнолітніх. Проведеним під час виконання роботи аналізом кількості облікованих злочинів, учинених неповнолітніми та за їх участю у віці 14-18 років, встановлено, що у 2017 році рівень злочинності серед неповнолітніх порівняно з 2016 роком зменшився. Однак, у ході дослідження злочинності неповнолітніх на сучасному етапі, ми враховували також кількість населення у віці з 14-ти до 18-ти років, тобто неповнолітніх, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Це пояснюється зменшенням кількості неповнолітніх, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності у демографічній структурі. Так за наявними даними Держкомстату України чисельність наявного населення в Україні, за оцінкою, на 1 серпня 2018р. становила 42248,1 тис. осіб. Упродовж січня–липня 2018р. чисельність населення зменшилася на 138,3 тис. осіб. Порівняно із січнем–липнем 2017р. обсяг природного скорочення збільшився на 17,3 тис. осіб.

Зауважимо також, що починаючи з 2014 року відомості про кількість скоєних кримінальних правопорушень, надаються Генеральною прокуратурою України без урахування злочинів, вчинених на території Автономної

республіки Крим та частини окупованої території Луганської та Донецької областей. Тому висновок щодо якісних змін у показниках злочинності неповнолітніх не відповідає реаліям сьогодення.

Складна криміногенна ситуація стимулює дослідників різних галузей науки (юристів, соціологів, педагогів, психологів) досліджувати причини зростання злочинної поведінки неповнолітніх та шукати ефективні заходи щодо запобігання правопорушень та злочинів серед неповнолітніх.

Таким чином, викладені вище обставини, обумовлюють актуальність і важливість комплексного дослідження широкого кола питань, пов'язаних із правовим регулюванням застереження для подальшого соціального розвитку і, водночас, необхідність активізації роботи з попередження протиправної поведінки, активного пошуку й реалізації профілактичних заходів, що можуть локалізувати рівень злочинності неповнолітніх.

Дослідження злочинності неповнолітніх, застосування та ефективності заходів її запобігання вже здійснювався на теренах кримінально-правової та кримінологічної науки. У зарубіжній та вітчизняній кримінології цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як Ю.А. Амбросімова, Г.А. Аванесов, Ю.М.Антонян, М.М. Бабаєв, А.М. Бабенко, Т.С. Барило, І.Г. Богатирьов, М.І.Ветров, В.О.Глушков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І.Долгова, В.П. Ємельянов, В.Д. Єрмаков, А.П. Закалюк, К.Є. Ігошев, І.І.Карпець, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.І. Лановенко, Ф.А. Лопушанський, Г.М. Міньковський, В.Ф. Мороз, В.В. Панкратов, М.І.Панов, Н.М. Пісоцька, А.А. Примаченок, О.Б. Сахаров, І.О. Топольскова, І.К. Туркевич, Н.С. Юзікова, .В.І. Шакур, Н.В. Яницька, Н.С. Юзікова та інші

Зусилля цих вчених були спрямовані на дослідження причин та умов злочинності серед неповнолітніх, вивчення явища «важковихованості» дітей та його зв'язку з правопорушеннями, пошуки ефективних шляхів профілактики злочинної поведінки, визначення ролі сім'ї та школи, а також інших спеціальних органів та установ у профілактичній роботі з неповнолітніми. Разом з тим, в існуючих працях аналізувалась переважно система соціальної

профілактики правопорушень у тому числі і злочинів, яка склалася в минулому, а в наш час практично припинила своє існування. Тобто в сучасних умовах в Україні настала нагальна потреба відтворення такої системи на нових засадах, створення з цією метою відповідної законодавчої бази та якнайширшого залучення громадськості до цієї діяльності. За цих умов нового змісту набуває попереджувальна діяльність спеціальних органів та установ, виникають і поширюються нові форми і методи запобігання злочинів неповнолітніх, які потребують відповідно нового наукового осмислення. Усім сказаним і обумовлено актуальність теми дослідження.

Попри на увагу науковців до багатьох аспектів проблеми злочинності серед неповнолітніх, все ж чимало питань залишаються нез'ясованими і потребують подальшої розробки. Вимагає уточнення цілий ряд проблем, безпосередньо пов'язаних з питаннями взаємодії громадськості зі спеціальними органами та установами, які протидіють злочинності неповнолітніх.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в аналізі чинного законодавства України, узагальненні практики його реалізації, визначенні особливості злочинності неповнолітніх як системного явища, оцінці сучасного стану заходів запобігання їй та вироблення на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання цим злочинам.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно вирішити такі *основні завдання*:

- розглянути особливості вікового та психічного розвитку особи неповнолітнього як суб'єкта відповідальності;
- здійснити аналіз детермінант злочинної поведінки неповнолітніх;
- з'ясувати загальносоціальні причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми;
- дослідити роль ЗМІ у механізмі формування особистості неповнолітніх;
- охарактеризувати кількісні та якісні показники кримінологічної ситуації злочинності неповнолітніх в Україні;

- розробити пропозиції щодо вдосконалення ранньої (первинної) профілактики злочинності неповнолітніх шляхом використання можливостей ЗМІ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають з приводу злочинності неповнолітніх як соціального явища та діяльність щодо профілактики злочинності неповнолітніх.

Предмет дослідження становлять теоретико-методологічні засади та сучасний стан правового регулювання злочинності неповнолітніх та її профілактика.

Практичне значення: аналіз злочинності неповнолітніх, виконаний у роботі, може бути використаний для подальшої розробки теоретичних питань дослідження злочинності неповнолітніх та протидії їй органами національної поліції, а також при подальшому вдосконаленні кримінологічних досліджень у сфері попередження злочинності неповнолітніх. Окремі положення можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсу «Кримінологія», «Соціологія девіантної поведінки» а також під час підготовки відповідних методичних матеріалів для проведення виховних заходів щодо профілактики злочинності неповнолітніх тощо.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів з підрозділами, висновків, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Психічний та віковий розвиток неповнолітнього як суб'єкта відповідальності

В ст.3 Конституції України зазначається, що „людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави”. В іншій статті Основного Закону наголошується на тому, що „діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним” (ст.52) [32]. Отже, визнання Конституцією України життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки неповнолітніх (дітей) найвищою соціальною цінністю, з одного боку, та їх законодавче закріплення рівності – з другого, повинні бути пріоритетом та головним обов'язком держави – Україна.

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [36]. Щодо віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, то, як відомо, у ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України говориться про те, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося 16 років. У ч. 2 зазначеної статті передбачається знижений вік кримінальної відповідальності (14 років) за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 ККУ [35]. Можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності з 16 або з 14 років пов'язується зі здатністю особи усвідомлювати суспільну небезпечність вчиненого діяння. На жаль, це призводить до того, що поза увагою залишаються діяння, вчинені особами, які не досягли встановленого законодавством віку. Тобто, дані статистики, щодо кількості злочинів,

вчинених неповнолітніми, є неповними і не відображають повністю об'єктивну дійсність. Як зазначає А. П. Закалюк, поняття «злочинність неповнолітніх» має фактичне та офіційне значення. Фактичне – дає уявлення про всю кількість суспільно небезпечних діянь, передбачених Кримінальним кодексом, вчинених особами, що не досягли віку повноліття. Офіційне – відображає кількість злочинів, вчинених особами, що досягли 18-річного віку і стосовно яких було розпочато кримінальне провадження. Тобто, такі злочини входять до статистичного показника [24, с. 153].

Важливе значення має з'ясування особливостей психічного та вікового розвитку особи неповнолітнього як суб'єкта адміністративної, кримінальної відповідальності. Однією із таких особливостей є те, що їх нервова система увесь час знаходиться у процесі становлення та вдосконалення, тоді як у дорослих вона вже сформована, що, як слід потребує більш послідовного розгляду особливостей їх психологічного та вікового розвитку. Зокрема О.Є.Фрейеров вважає, що у дітей та підлітків формування головного мозку не закінчене, і тому в них немає чи недостатньо тих якостей, які забезпечують правильність і корисність актів поведінки в їх біологічному та соціальному планах. Психологічний та віковий розвиток особи неповнолітнього є тими критеріями, які, з одного боку, визначають здатність особи бути учасником певних правовідносин, в нашому випадку тих, які виникають з приводу вчинення адміністративного правопорушення, з другого – вказують на індивідуальні (особистісні) його характеристики.

За даними В.М.Оржеховської, яка досліджувала проблемні питання профілактики правопорушень серед неповнолітніх, примітивними залишаються соціальні і культурні запити значної частини неповнолітніх. Досить інфантильне ставлення сучасних неповнолітніх до пошуку місця в житті (37%), до власного інтелектуального розвитку (78%), до культурного розвитку (73%), до свого здоров'я і здорового способу життя (47%). Значній кількості неповнолітніх (близько 60%) властива наркозалежна орієнтація, що стає причиною різкого зростання правопорушень і злочинів серед підлітків.

Викликає занепокоєння ситуація, що склалася у сфері сім'ї та шлюбу. Більше одного мільйона дітей виховується у неповних сім'ях. Кожна десята дитина народжується у матерів віком до 30 років поза шлюбом. Кризовим можна назвати стан організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, організації праці на виробництві. Знижується культурна інфраструктура, що створювалась в Україні десятиліттями [46, с.5-6].

Ці і багато інших негативних соціальних факторів стають причиною протиправної поведінки неповнолітніх. В одних випадках антигромадські діяння можуть бути наслідком свідомо прийнятих особистістю поглядів, ідей, уявлень, які вона послідовно реалізує у сприятливих для цього умовах, в інших – результатом легковажного ставлення особистості неповнолітнього до наслідків свого вчинку, наслідком юнацької емоційності та копіювання. Крім того, зважаючи на те, що неповнолітні дуже різняться між собою за рівнем інтелектуального та вольового розвитку, темпераментом та характером, різним колом інтересів тощо, то і як слід – необхідним є вивчення їх психологічних та вікових особливостей.

Проведений нами аналіз літератури засвідчив, що однією з причин протиправної поведінки неповнолітніх є різного роду відхилення й порушення в їх психічному розвитку: акцентуації рис характеру чи його психопатичні прояви, затримка психічного розвитку, соціально-педагогічна занедбаність, психопатії, неврози тощо. Так, з порушень психічного розвитку 42,8% неповнолітніх, що вчинили правопорушення, мають діагноз психопатії і акцентуацію рис характеру. С.О.Тарарухін та О.І.Селецький, серед 830 обстежених важковиховуваних підлітків, встановили 202 підлітка з різними формами психопатій. Серед них 50 неповнолітніх, що страждають органічною психопатією, 49 - надмірно збудженою, 48 - істеричною, 37 - афективно нестійкою, 18 - псевдологічною психопатією (патологічні брехуни) [58, с.124]. За підрахунками О.Ф.Зелінського співвідношення числа правопорушників і правослухняних у групі неповнолітніх психопатів було 7:3, а через 5 років у тій же групі вже складало 9:0,5 [26, с.48].

Відставання в засвоєнні шкільних знань підсилює відокремленість дитини від школи, створює в неї негативне ставлення до навчання. Вихід із цього становища ми вбачаємо у створенні спеціальних шкіл для дітей з психічними аномаліями та педагогічною занедбаністю, розробку індивідуальних програм навчання, організацію спеціальних інтернатів, що дозволяють ізолювати дитину з психічними відхиленнями в поведінці, осіб схильних до правопорушень, у цілях корекції психіки та попередження правопорушень. [3]

Невисокий освітній і культурний рівень неповнолітніх, а також недоліки виховної роботи як удома, так і за місцем навчання зумовлюють нерозвиненість їхніх поглядів та інтересів, що негативно відбивається на інтелектуальному й морально-психологічному розвитку їх особистості. Усіх неповнолітніх, котрі мають зазначені девіації, можна об'єднати в групу, для якої характерні спільні властивості особистості, такі як неврівноваженість, імпульсивність, безвідповідальність, низький рівень самоконтролю й самодисципліни. У цих підлітків вузький кругозір, бідний словниковий запас, вони не вміють чітко висловлювати свої думки, характеризуються низьким рівнем знань, браком елементарної культури, затримкою інтелектуального розвитку.

Прагнення неповнолітніх до самостійності, що підчас набуває викривлених форм і має загальну негативну спрямованість виражається потребою підлітка в самостійній економічній діяльності. Однак занадто раннє входження неповнолітніх в економічні відносини супроводжується різними негативними проявами, зокрема з досягненням такої мети як „красиве життя”, і як слід з її реалізацією шляхом так званого „легкого заробітку”. Психологи пояснюють це, з одного боку, відсутністю реальної можливості якнайповнішого задоволення цієї потреби, а з другого - не сформованістю в суспільстві відповідних культурних традицій [38, с.138].

Як зазначає М.О. Луняк, на відповідних інтересах, рисах характеру, установках відбивається нерозвиненість суспільних зв'язків, негативне ставлення до суспільно корисної поведінки [39, с.14]. Особистість неповнолітнього правопорушника формується під впливом тієї соціальної ролі,

яку вона виконує в різних соціальних групах, під впливом оцінок його поведінки з боку інших осіб, шляхом суб'єктивної переробки моральних норм та інтегрування соціальних групових цінностей.

На нашу думку істотною психологічною характеристикою особистості неповнолітнього правопорушника є його направлена проти оточуючих агресивність. Тут ми погоджуємося з А.І. Долговою яка зазначає, що «насильство як самоціль, як спосіб реагування на конфліктну ситуацію та прояв свого „я” може бути безпосередньо пов'язаним з нездоровою родинною атмосферою [34, с.63-64]. В науковій літературі широко розповсюдженою є думка, що особи, які поповнюють ряди правопорушників, в дитячі та юнацькі роки часто бували об'єктом батьківської агресії, в тому числі прихованої, усвідомити яку вони були не в змозі, але вона назавжди позначилась на їх психіці. Як вірно, на нашу думку, зазначає Ю.М.Антонян, „мікросередовище, в якому поширені пияцтво, грубість, неповага, зневажливе ставлення до людської гідності, небажання рахуватись з почуттями та інтересами інших осіб, статева розбещеність сприяють формуванню особистості правопорушника [5, с.34].

Беручи до уваги вище приведене можна зробити висновок про те, що під впливом негативних явищ соціального оточення неповнолітнього, у нього, ще до вчинення перших антигромадських вчинків, формується система поглядів та переконань, що розглядають агресію або в якості ефективного способу вирішення конфлікту, або як самоціль антигромадської поведінки. Під впливом оточуючого середовища неповнолітня особа засвоює норми поведінки, пристосовується до вимог сім'ї, школи, інших соціальних колективів, в які входить або з якими взаємодіє. На прикладі оточуючих та на основі приписів соціального контролю неповнолітній пристосовується до суспільних стандартів, до приписів моралі та права.

В науковій літературі вже давно дискутується проблема про зв'язок протиправної поведінки з психічними аномаліями граничного характеру. Під такими аномаліями Ю.М.Антонян та В.В.Гульдан пропонують розуміти всі розлади психічної діяльності, що не досягли психотичного рівня та не

виключають осудність, але зумовлюють особистісні зміни, які можуть мати значення під час дослідження суб'єктивної сторони правопорушення. Такі аномалії ускладнюють соціальну адаптацію індивіда та знижують його здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними [6, с.16].

О.П.Закалюк, О.І.Коротенко та Л.М.Москалюк з цього приводу зазначають „психічні аномалії граничного характеру розповсюджені серед правопорушників більше, ніж в складі всього населення. Особи із зазначеними аномаліями мають такі психічні та психологічні особливості, які ускладнюють та обмежують можливості їх соціалізації. Виявлені індивідуальні особливості осіб з психічними аномаліями повинні враховуватися під час профілактичної діяльності [24, с.143-156].

Психічні аномалії, на думку Ю.М.Антоняна, сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, і водночас спричиняють зниження вольових процесів, підвищення навіюваності, ослаблення стримуючих контрольних механізмів. Вони також протидіють нормальній соціалізації особистості, засвоєнню нею суспільних цінностей, встановленню нормальних зв'язків та стосунків; заважають займатись певними видами діяльності, у зв'язку з чим підвищується вірогідність протиправних дій, антисоціального способу життя [5, с.4-61].

Слід зазначити і те, що сучасні наукові дослідження, а також законодавча і судова практика погоджуються з існуванням психічних факторів, які можуть впливати на вибір того чи іншого варіанту поведінки. Проте, необхідно вказати на відсутність наукових робіт та практичних рекомендацій, в яких би розглядалися комплексні проблеми попередження протиправної поведінки осіб з аномаліями психіки. Сьогодні й досі не створена загальна теорія впливу психічних аномалій на вчинення правопорушень. Безсумнівно, ці дослідження є актуальними, а їх проведення викликане потребами правничої практики та науки. [16]

У кримінологічній літературі описані генетичні аномалії, які начебто можуть напряду вести до протиправної поведінки. Це синдром Клейнфельтера

(наявність додаткової X хромосоми) та синдром „дубль-Y” (наявність додаткової Y хромосоми). Ці аномалії зустрічаються в чоловіків та ведуть до підвищеної агресивності, крім цього іноді відмічається низький інтелектуальний рівень таких осіб. Виявлений також зв'язок між наявністю цих аномалій та порушеннями психіки, що певним чином відбивається на схильності до правопорушень [4, с.29]. Однак ми підтримуємо думку тих вчених, які зазначають, що немає таких біопсихологічних рис особистості, які б фатально вели до вчинення правопорушень. Будь-яка психологічна характеристика не існує в генетичній програмі індивіда в її даному конкретному виразі. Останнє завжди є результатом певного розвитку. Вважаємо, що дуже зважено необхідно підходити і до проблеми впливу спадковості на протиправну поведінку неповнолітнього правопорушника.

Таким чином, у психологічному аспекті особистість неповнолітніх правопорушників відзначається такими ознаками як: спотворене уявлення про сутність і значення таких найважливіших моральних понять і категорій як сміливість, вірність, дружба, героїзм, мужність, скромність; хибність оцінки окремих осіб, явищ, подій; не вміння оцінити людину в сукупності всіх її властивостей і якостей; віддання переваги зовнішнім проявам поведінки людини, без урахування справжніх її мотивів і цілей; нестійкість психіки, зумовлена процесом становлення особистості, фізичного та духовного розвитку організму; емоційна неврівноваженість, підвищена збудливість, різка зміна настроїв; загострене ставлення до навколишнього, до всього нового, незнайомого за відсутності необхідних знань і досвіду; підвищена фізична активність, надмірність невитрачених сил та енергії; прагнення до самовираження та самоствердження „будь-якою ціною”; неприйняття „чужих порад”, педагогічних та інших форм виховного впливу; бажання показати й довести свою „зрілість”, прагнення до лідерства; зайва довірливість, схильність до наслідувальності негативної поведінки; не сформованість життєвих орієнтацій і установок; грубість, що переходить у жорстокість; примітивні погляди на стосунки статей, що зводяться до фізіологічного акту; розбещеність

та безсистемність статеких зв'язків; готовність до агресивних посягань на особистість інших осіб для реалізації своїх бажань; моральна нечутливість, при якій стирається кордон між дозволеним і недозволеним; звичка до безцільного проведення часу; постійна напруженість що визначається як тривожність, яка може бути викликана відчуженістю в родині з боку батьків, може носити явний або прихований характер.

Отже, психологічні якості особи неповнолітнього правопорушника можна розглядати як основу внутрішньо-психічних процесів, пов'язаних із вибором стереотипів протиправної поведінки, з різними варіантами мотиваційних програм. В той же час соціально-демографічні та правові ознаки, а також соціальні прояви створюють іноді сприятливі умови для реалізації цих тенденцій.

Перейдемо до розгляду значення вікового розвитку особи неповнолітнього як суб'єкту адміністративної відповідальності. Вікова психологія розглядає розвиток людини як складний та довгий діалектичний процес, який відбувається протягом усього життя. Найбільш суттєві зміни як біологічного, так і психологічного плану, відбуваються з неповнолітніми. Слід зазначити і те, що в сучасній психології проблема віку та вікової періодизації розвитку і формування особистості є дискусійною. Наприклад, Л.І.Божович та В.С.Орлов виділяють: молодший підлітковий вік (який охоплює період розвитку 11-12 років); старший підлітковий вік – 13-15 років (цей вік називають іноді періодом отрочтва); молодший юнацький вік, який починається приблизно у 16 років і закінчується до 18 років. Період дитинства на такі види поділяють: ляльковий – до 1 року; перед дошкільний (ясельний) – від 1 до 3 років; дошкільний – від 3 до 7 років; молодший шкільний – від 7 до 12 років; середній шкільний – від 12 до 14 років; старший шкільний – від 14 до 17 років [9].

Автор пропонує типізувати підлітків на певні групи з урахуванням особливостей психофізичного розвитку, що має важливе значення для вирішення питання про можливість притягнення їх до відповідальності. поділяє

їх на три групи: підлітки психічно та фізично здорові, які не контролюються батьками та потрапили під вплив свого мікросередовища; підлітки з відхиленням у нервовій системі, збуджувані, які легко піддаються поганому впливу і не отримали належного виховання у сім'ї, та належної уваги у школі; підлітки з пограничним станом, які не є психічно та нервовохворими, але разом з тим не можуть вважатися здоровими [9].

З віковою ознакою нерозривно пов'язані основні елементи, що складають правовий статус громадянина – правоздатність і дієздатність. Вікова періодизація, яка досить послідовно вивчена у педагогіці та психології, має суттєве значення для розв'язання питання про можливість особи бути суб'єктом відповідальності, соціально-психологічними передумовами якої є здатність неповнолітнього усвідомлювати соціальну значущість своїх вчинків та прогнозувати їх небезпеку. Аналіз законодавства України в частині, що стосується визначення правового статусу неповнолітніх, дозволяє зробити висновок про те, що на сьогоднішній день правовий статус неповнолітніх закріплений, перш за все, Законами України «Про охорону дитинства» та «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Правовий статус неповнолітніх регулюється правовими нормами різних галузей права: адміністративного, цивільного, сімейного, кримінального, які визначають правове становище неповнолітніх як учасників тих чи інших врегульованих правом суспільних відносин.. На відміну від кримінального законодавства, що допускає притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили деякі види злочинів вже з 14 років, адміністративне право містить універсальне правило: адміністративній відповідальності підлягають лише особи, що досягли 16-літнього віку, причому, які досягли його до моменту скоєння адміністративного правопорушення, а не на момент розгляду справи або до початку виконання постанови по справі.

В науковій літературі визначається, що саме при досягненні 16-літнього віку молоді люди здатні повною мірою усвідомлювати, що таке адміністративне правопорушення, розуміти неприпустимість його вчинення і

тому нести за нього особисту відповідальність [38]. Передбачаючи відповідальність громадян за адміністративні правопорушення з 16 років, КпАП закріплює ряд додаткових гарантій для них про, які йшлося вище (до неповнолітнього не може застосовуватися адміністративний арешт; вчинення правопорушення неповнолітнім є пом'якшуючою обставиною, особливий процесуальний порядок притягнення їх до адміністративної відповідальності та ін.).

Слід зазначити, що у ряді випадків адміністративна відповідальність настає і за вчинення протиправних діянь підлітками, що не досягли 16 років, що правда, у цьому випадку відповідальність покладається на їхніх батьків (ст. 184 КпАП) [38]. В цьому випадку має місце „перекладання відповідальності з одних осіб – безпосередніх виконавців відповідних вчинків - на інших осіб, які фактично вчинків не скоювали, тобто настає адміністративна відповідальність як би за чужу провину”. На нашу думку, теза про „перекладання відповідальності” за чужу провину в цьому випадку є необґрунтованою, так як законодавець чітко передбачив, що санкції застосовуються до тих осіб, які винні за невиконання свого безпосереднього обов’язку по вихованню дітей.

Залежно від різних критеріїв (біологічних, психологічних, соціальних, хронологічних) в науковій літературі виділяються такі види віку: 1) біологічний, який характеризує сукупність показників стану організму індивіда порівняно із відповідними показниками здорових осіб того ж віку даної епохи, народності, географічних, економічних умов існування. Біологічний вік характеризує функціональний стан організму та може не збігатися з хронологічним, бо організм біологічно може бути старшим або молодшим за вік задокументований; 2) календарний (хронологічний) вік особи, який вимірюється кількістю часу (у роках, місяцях, днях), який пройшов від дня народження до іншого вікового моменту у житті особи; 3) соціально-правовий вік, який характеризується специфічними соціально-психологічними змінами, рівнем соціалізації особи, змістом прав та обов’язків людини та громадянина перед суспільством [39, с.67-68].

В науковій літературі виділяють також психологічний вік під яким розуміються „різні вікові періоди психічного розвитку, які за своїми показниками можуть відповідати або не відповідати хронологічному віку вікових груп, що виділяються у психологічній науці. Необхідність установлення психологічного віку виникає у випадках, коли психічний розвиток неповнолітнього суттєво відхиляється від вікових закономірностей і виявляє психічне (розумове та індивідуальне) відставання.

На нашу думку, наявність хронологічного віку є недостатньою підставою для визначення здатності неповнолітнього критично ставитися до вчиненого діяння. Особливо це положення стосується розумово відсталих неповнолітніх і підлітків із затримкою психічного розвитку. У цьому разі повинне вирішуватися питання про здатність особи бути суб'єктом адміністративного правопорушення. [47]

Законодавець вживає поняття вік, розуміючи при цьому не просто хронологічний проміжок часу. Для нього це період, з яким пов'язується певний рівень інтелектуальної і вольової зрілості людини та здатності керувати своєю поведінкою в ситуації вибору. Хронологічний вік неповнолітнього не завжди може свідчити про його здатність усвідомлювати свої діяння та вільно керувати ними. Тому позиція, згідно якою під віком розуміється лише певна кількість прожитих років, не може бути прийнята. Вік, як часовий аспект, можна зрозуміти тільки як системний феномен, коріння якого походять з біології, а сутність визначається певним рівнем соціального розвитку, типом культури і т. ін. З огляду на це кількісний, хронологічний підхід до визначення віку має обмежений характер та повинен бути доповнений змістовним аналізом віку, який більш адекватно відображає закономірності розвитку людини, включаючи в себе соціальні, психологічні та біологічні характеристики.

Про взаємозв'язок мінімального віку відповідальності та осудності, як критеріїв соціалізації особи, розвитку її інтелектуальних та вольових властивостей зазначається і в Пекінських правилах. Так, офіційний коментар до основного тексту цих правил підкреслює зв'язок нижньої межі відповідальності

з характеристикою „емоціональної, духовної та інтелектуальної зрілості, достатньої для усвідомлення відповідальності перед суспільством”. [57]

Неповнолітні у віці від 16 до 18 років мають більш широкий кругозір, більш складні соціальні зв'язки у порівнянні з дітьми віком до 16 років, що сприяє процесу формування їх особистості. Саме у цьому віці відбувається важливий перехід від засвоєння елементарних моральних норм до більш глибокого осмислення моральних стосунків між людьми, оціночного ставлення не тільки до своєї поведінки, але і до поведінки оточуючих. У цей період відбувається активний процес формування правосвідомості.

Неповнолітні у цьому віці не тільки пробують самостійно вирішувати виникаючі перед ними проблеми, а й прагнуть при цьому довести оточуючим свої здатності, позитивні якості, завоювати повагу у своєму колі. З цього приводу в психологічній літературі відмічається, що потреба зберігати благополучні взаємини з колективом, але відсутність при цьому у „важкого” підлітка адекватних засобів для досягнення цієї мети ведуть до негативних способів поведінки аж до затвердження своєї особистості шляхом хуліганства. При цьому неповнолітнього не цікавить, які наслідки можуть наступити. Єдине, чого він бажає досягти – поваги в колективі.

Одними з поширених у цьому віці недоліків у поведінці неповнолітніх є впертість та неправдивість. Ці риси також обумовлюються особливостями мікросередовища, де мешкає та виховується неповнолітній. Причиною цих рис характеру є неправильне виховання, що ґрунтується на застосуванні до неповнолітнього фізичних та психологічних заходів впливу.

Неповнолітні у цьому віці бажають бути схожими на свій ідеал. Об'єктом для наслідування можуть бути відомі спортсмени, актори, улюблені кіно герої тощо. Але, поряд з імітацією позитивних якостей і вчинків у підлітковому віці особливо легко та охоче копіюються асоціальні форми поведінки, шкідливі звички. Неабияким фактором, сприяючим росту делінквентності серед неповнолітніх, є культ насильства, жорстокості та сексу, звеличення вдалого злочинця-супермена в зарубіжних кінофільмах. Такі псевдогерої сприймаються

багатьма підлітками як взірець для наслідування, який інколи успішно втілюється у життя.

Однак в результаті відсутності правильного та всебічного уявлення про моральні категорії та поняття неповнолітні помилково оцінюють дії та поведінку людей. Невипадково неповнолітні часто бажають бути схожими на негативних осіб. [59]

У 16-18-річному віці неповнолітні вступають у період зрілості. До закінчення цього періоду в їх фізичному розвитку відбуваються значні зміни, і всі органи та їх функції (за винятком статевого дозрівання в окремих юнаків, яке іноді запізнюється і відбувається у наступні роки) приходять до такого ж стану, як і в дорослих. Завершується формування нервових клітин головного мозку. Рівень розумових здібностей достатній для вирішення різних соціальних завдань. У них вже більш зрілі судження, виникає інтерес до причинного пояснення явищ, розвивається вміння аргументувати судження, доказувати істинність чи неправдивість окремих положень, з'являється критичність мислення. Їм притаманна здатність логічно оперувати усвідомленими судженнями, більш всебічний аналіз явищ. Важливою умовою та змістом розвитку в цьому віці Л.І.Божович вважає формування світогляду, тобто розробку своїх власних поглядів у сфері суспільного життя, політики та моралі [42, с.81].

Настання фізичної зрілості, очевидне як для самого підлітка, так і для його оточення. Воно робить неможливим збереження дитячого статусу і сприяє формуванню головного психологічного новоутворення підліткового віку - почуття дорослості. Вважаючи себе дорослим, підліток протестує проти дрібної опіки, контролю, беззаперечної слухняності. Формою протесту можуть бути неслухняність, грубість, впертість, замкнутість. Складність взаємовідносин між підлітком і дорослим полягає ще й у тому, що, з одного боку, він протестує проти опіки та недовіри, прагне до самостійності, а з другого - стикається з труднощами, відчуває тривогу, шукає допомоги та підтримки у дорослих, але не завжди може це визнати.

Зовсім іншого значення в цьому віці набувають для підлітка його взаємовідносини з однолітками. Належність до компанії підвищує впевненість у собі і дає додаткові можливості для самоутвердження. Орієнтуючись на однолітків і наслідуючи їх підліток виховує в собі якості, які особливо цінуються товаришами. В групі відбувається своєрідна переоцінка цінностей, формується нова ієрархія морально-етичних вимог. Прийняті серед товаришів норми та критерії, часто стають більш значущими для підлітка ніж ті, які існують у дорослих. Значущість підлітка визначається вже не стільки успіхами у навчанні, як це було в молодших класах, скільки багатьма іншими рисами його особистості, поглядами, здібностями, характером.

Неповнолітній не отримавши визнання у формальному колективі, часто прагне реалізувати себе у неформальних групах, які досить часто носять антисоціальний характер. З цього приводу у одній із праць, підготовленій авторським колективом і присвяченій попередженню групових правопорушень неповнолітніх зазначається: „несприятлива життєва ситуація, що утруднює встановлення звичних соціальних контактів, ставить неповнолітнього перед необхідністю шукати вихід, який він бачить у знайденні нового колективу, а схильність до асоціальної поведінки, цілком чітко визначає характер того колективу, в якому неповнолітній сподівається утвердитись” [70, с.61].

У цьому віці неповнолітні часто проявляють критичне ставлення до дорослих, яке нерідко переходить у критиканство, відсутність скромності та витримки у стосунках з оточуючими, хворобливе ставлення до зауважень чи покарань та інших спроб впливу на поведінку неповнолітнього, нестерпність до недоліків інших людей, бажання все робити самому, все відчувати на власному досвіді. Ці риси закономірно проявляються у вчинках та діях молодої людини. Причому нерідко метою таких вчинків стає бажання довести оточуючим свою гідність чинити так, як не чинять вони, жити за власними правилами та ін.

Для цього віку характерними можуть бути акселерація, тобто прискорений фізичний ріст дітей, та ретардації – протилежний акселерації процес. Питання про причини цих процесів на сьогодні залишаються

дискусійними, але все ж таки науковці дотримуються думки про соціальні причини цих явищ. Справа в тому, що подальший розвиток науково-технічного прогресу, ускладнення суспільних та соціальних процесів потребують від молоді людини більше уваги та глибини аналізу, ніж раніше, що, як відомо, забезпечує нормальний вступ неповнолітнього до самостійного життя. Результатом цього нерідко стають випадки дисгармонії між фізичним та соціально-психологічним розвитком особистості. Це і є причиною акселерації. Щодо ретардації, її сутність проявляється у сповільненому фізичному та психічному розвитку індивіда, або в порушенні нормального співвідношення розвитку фізичної та психічної сфер особистості, за відсутності ознак акселерації. Психологи пов'язують це явище з несприятливими умовами життя та виховання дитини.

Отже, можна зробити висновки, що досягнення психофізіологічної зрілості передбачає настання ряду правових наслідків, то чітке відмежування неповнолітніх від малолітніх, з одного боку, і повнолітніх, – з другого, є абсолютно необхідним. В іншому разі органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, були б змушені в кожному окремому випадку самостійно оцінювати їх зрілість, що звичайно призводило б до суб'єктивізму. [14]

Для притягнення неповнолітнього до відповідальності має значення як досягнення віку цього виду юридичної відповідальності, так і здатність неповнолітньої особи під час вчинення правопорушення усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Особливістю розвитку неповнолітніх є те, що їх нервова система увесь час знаходиться у процесі становлення та вдосконалення, тоді як у дорослих вона вже сформована, що, як слід потребує більш послідовного розгляду особливостей їх психологічного та вікового розвитку.

Психологічний та віковий розвиток особи неповнолітнього є тими критеріями, які, з одного боку, визначають здатність особи бути учасником певних правовідносин, в нашому випадку тих, які виникають з приводу

вчинення правопорушення, з другого – вказують на індивідуальні (особистісні) його характеристики. Психологічні якості особи неповнолітнього правопорушника можна розглядати як основу внутрішньо-психічних процесів, пов'язаних із вибором стереотипів протиправної поведінки, з різними варіантами мотиваційних програм. В той же час соціально-демографічні та правові ознаки, а також соціальні прояви створюють іноді сприятливі умови для реалізації цих тенденцій.

Вікова періодизація, яка досить послідовно вивчена у педагогіці та психології, має суттєве значення для розв'язання питання про можливість особи бути суб'єктом відповідальності, соціально-психологічними передумовами якої є здатність неповнолітнього усвідомлювати соціальну значущість своїх вчинків та прогнозувати їх небезпеку.

1.2. Загальна характеристика детермінації злочинної поведінки неповнолітніх

Реформи кримінальної юстиції в Україні та модернізації правового статусу головних учасників кримінального процесу – судів, адвокатури й прокуратури – сприяють формуванню нових підходів щодо такого поширеного не лише в Україні, а й у багатьох державах-учасницях ЄС явища як злочинність неповнолітніх. Цілком очевидно, що кризові явища в соціально-економічній сфері суспільних відносин знайшли своє продовження й у кризі морально-етичних відносин.

На жаль, неповнолітні як найбільш соціально вразлива соціальна група населення виявилися не в усіх випадках готовими вирішувати вибудовувати відносини з ровесниками й дорослими у правовій площині. До того ж, саме неповнолітні залишаються найбільш перспективним середовищем для впливу організованих злочинних угруповань як усередині нашої держави, так і поза її межами. Як відомо, нині 8–10 % усіх злочинів в Україні вчиняються неповнолітніми. поширення злочинності серед них випереджає її загальне

зростання, а кількість підлітків, які вчинили злочин повторно, за останні роки зросла більш як на 9 %. Майже кожен другий злочин учиняється підлітками у складі групи, частіше це відбувається з особливою жорстокістю і цинізмом. Найчастіше неповнолітні вчиняють крадіжки грошей, цінностей, речей. Помітним стало й зростання злочинності неповнолітніх у кредитно-банківській сфері, у сфері обігу наркотичних засобів тощо. Значна кількість злочинів, що вчиняються неповнолітніми, тобто громадянами, які не досягли 16 років і є осудними, сприймаються в донині патріархальному суспільстві як пустощі, викликані недостатньою соціальною зрілістю. Зокрема це стосується крадіжок у сім'ях, у навчальних закладах, хуліганських бійок, відбирання грошей та речей у молодших, булінг, моббінг тощо. Ці злочини не отримують належної правової та суспільної оцінки, оскільки «корпоративна етика» сім'ї, навчального закладу, територіальної громади донині ґрунтується на амовчуванні таких протиправних діянь, боротьбі з ними «виховними засобами», а також на безпідставному ігноруванні потенціалу органів внутрішніх справ щодо профілактики, попередження та припинення злочинних діянь неповнолітніх. Найбільш реальним і суспільно резонансним є облік тяжких злочинів, які вчиняють неповнолітні (убивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, злісні та особливо злісні хуліганства, значні крадіжки, грабежі та розбійні напади), тобто злочинів низько латентних, які не можна приховати [18].

Окрім отримання кримінально-правової оцінки, такі протиправні діяння, як правило, висвітлюються ЗМІ, стають предметом обговорення в навчальних закладах, трудових колективах, органах самоорганізації населення на місцях, територіальних громадах тощо.

Аналіз кількісно-якісних показників злочинності неповнолітніх дозволив виявити детермінанти, що зумовлюють злочинність неповнолітніх.

Криміногенна детермінація злочинної поведінки неповнолітніх є різновидом соціальної детермінації, яка значно ширша і являє собою складну систему універсальних зв'язків між різноманітними подіями, явищами і

процесами, що відбуваються у суспільстві.

Кримінальна поведінка неповнолітніх формується під впливом сукупності багатьох факторів, перш за все, загальносоціального характеру, які поєднують соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-культурні, організаційно-управлінські, сімейно-побутові та інші сфери життя. Серед них значно сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми такі обставини, як низький життєвий рівень населення в умовах економічної кризи, безробіття батьків та відсутність у них коштів на виховання дітей, безконтрольність за поведінкою дітей, розпад сімей, алкоголізм і наркоманія, зниження правосвідомості населення, девальвація моральних цінностей, неналежний стан профілактичної роботи з девіантними підлітками. Недосконалість державної системи соціального захисту також істотно впливає на стан злочинності неповнолітніх.

Свою точку зору з приводу детермінації злочинів неповнолітніх висловила Демчихіна Є.С. [21], яка в першу чергу відзначає модель сімейного виховання, матеріальне становище сім'ї та психоічний розвиток неповнолітнього. Так першою детермінантою є виховання дитини в матеріально забезпечених сім'ях з патріархальним укладом, де цілеспрямовано порушується принцип гендерної рівності на побутовому рівні. Мати в таких сім'ях контролює кожен крок дитини. Натомість дитина шукає свого визнання на вулиці. У такій ситуації спостерігаються неуспіхи в навчанні, що іноді не влаштовує батьків, покарання за навчання інколи здійснюється людиною, яка не є прикладом поведінки тощо.

Другою причиною є виховання в родині з низьким матеріальним рівнем. За таких умов дитина почуває себе матеріально обділеною порівняно з іншими, вона погано навчається й за це одержує надто суворі покарання. Настає втрата батьківського авторитету. У більшості випадків за таких обставин діти швидше стають на шлях злочинства; шукають мікросередовище, що буде їх поважати, прислуховуватися. У цій ситуації спостерігаються: погане навчання; низька матеріальна забезпеченість; суворі покарання з боку батьків.

Третьою детермінантою є виховання в неповній сім'ї, коли дитина виховується лише матір'ю, без участі батька, або за його пасивної участі. У цій ситуації простежуються: незадовільні для матері успіхи в навчанні; дефіцит спілкування вдома. Можливі дрібні правопорушення: насильство над слабкішими.

Четверта причина злочинності неповнолітніх зумовлена станом їх емоційного незадоволення, що спостерігається в конфліктному спілкуванні з близькими та родичами; бездіяльності та пасивній життєвій позиції; проблемах у спілкуванні з однолітками й учителями. Ці діти знаходять внутрішню рівновагу в заподіянні болю іншим.

П'ятою детермінантою виступає виховання в сім'ї з низьким матеріальним рівнем через батька, який не працює. Батько не має належного авторитету в родині. Діти є самотніми й соціально неадаптованими. Окремі з них учиняють такі злочини: пограбування дітей, вилучення в них кишенькових грошей. У цій ситуації визначальними детермінантами злочинності є низький матеріальний рівень та покарання від нешановної людини.

Шостою причиною є те, що підлітки навчаються погано. Це принижує їх авторитет перед батьками і родиною. Замість сім'ї, діти шукають спілкування та знаходять «авторитетних» для себе людей на вулиці. Нерідко такі люди втягують дітей у протиправну діяльність, зокрема збут наркотиків тощо.

Детермінантами вчинення злочинів неповнолітніми загалом є ті ж причини і чинники, що зумовлюють злочинність дорослих. Це система негативних явищ і процесів у суспільстві. Але, з урахуванням особливостей особи неповнолітнього та психології її поведінки, перелічені детермінанти мають свою специфіку, пов'язану з особливостями соціально негативних потреб й інтересів неповнолітніх правопорушників.

Кримінологічний аналіз особи неповнолітнього злочинця дозволяє виділити й певні особливості чинників, що зумовлюють його деліквентну діяльність. Для всіх, або майже всіх неповнолітніх, що стали на злочинний шлях, вибір такої моделі поведінки безпосередньо або в остаточному підсумку

пов'язаний з особистісними деформаціями. Наявність виражених негативних соціальних потреб та інтересу до вживання алкоголю, безцільного перебування на вулиці, у громадських місцях тощо зафіксовано не менше ніж у 2/3 осіб, що вчинили злочини та інші правопорушення. У відповідному мікросередовищі високу оцінку мають азартні ігри, випивка, демонстрація зневаги до норм суспільної поведінки, культивування ворожнечі до певних соціальних груп і груп підлітків тощо. До числа характерних особистих рис неповнолітніх, схильних до вчинення злочину, належать притаманні їм істотні деформації моральної та правової ціннісної орієнтації. [19]

Поняття товариства, боргу, совісті й сміливості переосмислюються цими неповнолітніми, виходячи із вузькогрупових інтересів. Життєві цілі зміщуються в них у бік психологічного комфорту компанійсько-групового характеру, задоволення потреб легкої наживи. Учиняючи аморальні та протиправні вчинки, вони прагнуть перекручено негативно оцінювати поведінку потерпілих, у них чітко формується позиція схвалення або розуміння більшості злочинів, заперечення й повного ігнорування власної відповідальності за протиправні діяння.

У середовищі неповнолітніх злочинців вважається припустимим порушення кримінально-правової або будь-якої іншої правової заборони за необхідності. У тому числі якщо цього вимагають інтереси групи, з якою підліток вважає себе єдиним цілим. Необхідність дотримання вимог закону співвідноситься, головним чином, зі ступенем імовірності покарання за допущені порушення. В емоційно-вольовій сфері неповнолітніх, які вчинили злочини, найчастіше фіксуються ослаблення почуття сорому, байдуже ставлення до переживань інших, нестриманість, брутальність, облудність, несамокритичність. Виражене ослаблення вольових якостей констатується лише в 15–25 % випадків.

Емоційна неврівноваженість, марнославство, упертість, нечутливість до страждань інших, агресивність також належать до найпоширеніших характеристик та рис неповнолітніх злочинців. При цьому знову йдеться не про

вікові особливості, що були б властиві основній масі підлітків загалом, а саме про криміногенні зрушення, деформації в морально-емоційній, моральній сферах, характерні саме для осіб, що вчиняють злочини.

Головною причиною інтенсивного виникнення й розвитку психогенно зумовлених аномалій у неповнолітніх правопорушників є неблагополучні умови їх сімейного виховання, що виражаються в тому числі й у наявності різних нервово-психічних захворювань у батьків, у зловживанні алкогольними напоями, протиправному та аморальному способі життя, жорстокості в сім'ї. Як соціально обтяжувальні обставини психофізичного та інтелектуального розвитку й стану, що мають більш високий ступінь поширеності серед неповнолітніх злочинців у порівнянні з підлітками, які правопорушень не вчиняли, дослідниками зафіксовано: 1) різні порушення психофізичного розвитку, що сталися у період внутрішньоутробного розвитку, пологів, у дитячому і ранньому дитячому віці (у тому числі від черепно-мозкових травм, загальносоматичних й інфекційних захворювань); 2) яскраво виражені, починаючи з дитячого віку, невропатологічні риси й патохарактерологічні реакції (надмірна крикливість і плаксивість, підвищена уразливість, легка ранимість, примхливість, афективність, дратівливість, постійне занепокоєння, крайні форми рухової активності, порушення сну, мови та ін.); 3) захворювання на алкоголізм; 4) явища фізичного інфантилізму (млявість, швидка стомлюваність, знижена працездатність та ін.) або виражене відставання у фізичному розвитку, включно з дефектами зовнішності; 5) знижений рівень інтелектуального розвитку, який створює труднощі в спілкуванні з однолітками, вихователями, у навчанні та праці, що ускладнює отримання необхідної інформації та соціального досвіду [13].

Переважно неповнолітні злочинці – це особи, наділені звичками, схильностями, стійкими стереотипами антигромадської поведінки. Випадково вчиняють злочини з них одиниці. Для інших неповнолітніх правопорушників характерні: 1) постійна демонстрація зневаги до норм загальноприйнятої поведінки (лихослів'я, поява в нетверезому вигляді, приставання до громадян,

псування громадського майна тощо); 2) породження негативних звичаїв і традицій, пристрасть до спиртних напоїв, до наркотиків, участь в азартних іграх; 3) волоцюжництво, систематичні втечі з будинку, навчально-виховних та інших установ; 4) ранні статеві зв'язки, статева розбещеність; 5) систематичний прояв, у тому числі й у безконфліктних ситуаціях, злостивості, мстивості, брутальності, актів насильницької поведінки; 6) штучне створення конфліктних ситуацій, постійні сварки в сім'ї, тероризування батьків та інших членів родини; 7) культивування ворожнечі до інших груп неповнолітніх, що відрізняються успіхами в навчанні, дисциплінованою поведінкою тощо [18].

Віктимні риси, характерні для неповнолітніх, можна поділити на дві групи – загальні та індивідуальні. До загальних належать: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання у психічному розвитку від фізичного, перевага у психічній діяльності процесів збудження над гальмуваннями, а інколи – звичайна фізична слабкість. Індивідуальні фізичні властивості підлітків поділяються, насамперед, на біопсихологічні, психологічні та соціально-психологічні. До біопсихологічних належать: тип темпераменту, наявність рис, характерних для одного з патопсихологічних симптомокомплексів (шизофренічний, психопатичний, олігофренічний, органічний патопсихологічний синдром, психогенна дезорганізація психічної діяльності). До психологічних відносять: агресивність, навіюваність, ригідність, тривожність, жорстокість, необ'єктивну оцінку можливостей, схильність до ризику, конформність, емоційну невірноваженість або наявність однієї чи поєднання декількох акцентуацій характеру. До соціально-психологічних належать: потреба у спілкуванні, самоствердженні, правова необізнаність, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки тощо.

У науці не існує єдиної теорії причин злочинності, проте не підлягає сумніву наявність ряду явищ, які мають факторний характер і перебувають із злочинністю в причинно-наслідковому зв'язку.

Чинники, що можуть впливати на злочинність узагалі і неповнолітніх

зокрема, зазначає В.І. Шакун потенційно притаманні будь-якій суспільній системі. Проте вони стають кримінологічно значущими в умовах кризового економічного стану держави та неефективної протидії влади злочинності [73, с.44].

Професор В.І. Шакун слушно зауважує, що останнім часом спостерігаються тенденції до дослідження причин та умов злочинної поведінки за допомогою статистичних порівнянь, створення моделі особистісних і соціальних характеристик окремих індивідів та визначення ступеня схильності їх до злочинної поведінки. Проте поза увагою лишаються загальні і соціальні причини та умови злочинності, що провокують індивідів на вчинення правопорушень і злочинів [73, с. 46].

Органи внутрішніх справ та інші суб'єкти запобіжної діяльності у сучасний період функціонують в умовах інтенсивного ускладнення і прискорення суспільних процесів, серед яких: концентрація населення в містах, прискорення міграції, зростання кількості автотранспорту, збільшення вільного часу і, як наслідок, розвиток організованих форм злочинності, наркоманії, токсикоманії, проституції та інших криміногенних явищ, які суттєво впливають на організацію боротьби із злочинністю.

Життєві невдачі, які впливають на психіку підлітка, накладають на його настрій та психологію певний відбиток; «невлаштованість моральних та етичних переконань»; тісне спілкування зі злочинною групою осіб або тимчасовий вплив їх на підлітка за певних обставин; деякі риси характеру, особистості. До причин правопорушень підлітків Ю.В. Шабанов також як і інші дослідники відносить несприятливі умови в сім'ї, побуті, колективі, зазначаючи все ж «дію цих обставин як причин за наявності певних умов: якщо у неповнолітнього слабка воля або втрачений соціально-етичний самоконтроль над вчинками».

Звичайно і військові дії на Сході України, які викликали хвилю переселенців, збільшення безпритульних дітей стають детермінантою злочинної поведінки.

Як відомо, кожний із факторів, що беруть участь у взаємодії, породжуються системою інших процесів та явищ, і в кожному регіоні ті або інші соціальні фактори по-різному впливають на злочинність, причому в кожному регіоні ці фактори впливу неоднакові. Тому при вивченні факторів впливу на злочинну поведінку неповнолітніх аналізується взаємодія соціального середовища й різних типів особистості. Необхідно з'ясовувати не тільки умови життя осіб, а й характеристику населення певного регіону: якою є в ньому питома вага раніше судимих осіб, таких, що ніде не працюють і не навчаються, вживають алкоголь, споживають наркотики, психотропні речовини та прекуртори, спілкуються з представниками злочинного світу тощо.

Цілком очевидно, що абсолютно однакової поведінки не має і бути не може, оскільки на поведінку кожного індивіда впливає велика кількість окремих чинників. Проте взагалі можна говорити про стійку злочинну поведінку з урахуванням специфіки соціально-економічної, демографічної характеристики населення. Злочинна поведінка неповнолітніх завжди пов'язана з негативними обставинами морального формування особистості правопорушника, недоліками в ідейно-правовому вихованні, в організації культурного дозвілля неповнолітніх, розмитістю морально-етичних норм суспільства. І тому не може не турбувати прагнення певної частки молодих осіб вирізнитися не знаннями та працею, а коштовними речами, купленими на гроші батьків або, що гірше, дорослих, котрі в такий спосіб намагаються втягти підлітків у злочинну діяльність. [1]

Дослідження стану злочинності серед неповнолітніх в Україні дає можливість серед інших причин та умов злочинності виділити такі, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми можна віднести:

- 1) ненормальні сімейні умови життя неповнолітніх;
- 2) серйозні недоліки виховної роботи в школах та інших навчальних закладах, де навчаються неповнолітні;
- 3) низький рівень виховної роботи громадських організацій та профспілок, які займаються вихованням молоді;

4) незадовільна організація роботи закладів культури та дозвілля, в тому числі будинків і палаців культури, будинків дитячої та юнацької творчості, підліткових клубів, гуртків, бібліотек тощо, по вихованню молоді;

5) суттєві недоліки в роботі правоохоронних органів та спеціальних установ у напрямку боротьби зі злочинністю неповнолітніх.

З метою усунення або нейтралізації факторів негативного впливу на поведінку неповнолітніх необхідно:

- забезпечення комплексного впливу на особистість та на її соціальне середовище, інакше через деякий час особа може знову повернутись у відповідне середовище та поновити свою злочинну діяльність. Групи та особи з істотною деморалізацією поглядів та поведінкою є опорою правопорушникам у їх протиправній діяльності;

- інформаційне забезпечення обставин розвитку особистості та її середовища на різних стадіях боротьби зі злочинами (попередження правопорушень, розслідування, судового розгляду, виконання покарання, ресоціалізації після відбування покарання);

- корекція негативних поглядів та навичок поведінки неповнолітнього, яка повинна включати методику створення таких випадків для особистості, за яких та вимушена була б проявляти та розвивати якості, корисні та необхідні у позитивному середовищі, прагнула утвердити себе саме у такому середовищі, орієнтувалась на нього.

Беручи до уваги те, що в особистості неповнолітніх злочинців (з установкою на злочинну діяльність та з антисуспільною спрямованістю, не досягнувши рівня злочинної установки) відмічається істотна деформація змістовної сторони свідомості та поведінки, відкрите несприйняття позитивних відносин та впливів, корегуючі заходи повинні бути розраховані на достатньо тривалий термін. При цьому позитивна переорієнтація такої категорії злочинців повинна супроводжуватись діючим внутрішнім контролем за їхньою поведінкою та способом життя в цілому. [2]

Кримінальна поведінка неповнолітніх формується під впливом

сукупності багатьох факторів, перш за все, загальносоціального характеру, які поєднують соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-культурні, організаційно-управлінські, сімейно-побутові та інші сфери життя. Серед них значно сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми такі обставини, як низький життєвий рівень населення в умовах економічної кризи, безробіття батьків та відсутність у них коштів на виховання дітей, безконтрольність за поведінкою дітей, розпад сімей, алкоголізм і наркоманія, зниження правосвідомості населення, девальвація моральних цінностей, неналежний стан профілактичної роботи з девіантними підлітками. Недосконалість державної системи соціального захисту також істотно впливає на стан злочинності неповнолітніх.

Отже, Україна потребує нових, по-справжньому європейських методик і методів протидії злочинності неповнолітніх. Але для того щоб протидіяти цьому виду злочинності, потрібно нейтралізувати детермінанти, що зумовлюють деліквентну поведінку підлітків. Вивчення цих проблем дозволить сформувати й унормувати в чинному законодавстві ефективні методи попередження та протидії злочинності неповнолітніх. Зокрема, одним з важливих напрямів конструктивного вирішення цієї проблеми є створення єдиної та чітко сформованої системи профілактики серед неповнолітніх злочинців з урахуванням дослідження кримінологічної характеристики та детермінант злочинної поведінки підлітків.

РОЗДІЛ 2

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1 Загальносоціальні причини злочинності неповнолітніх

При з'ясуванні загальносоціальних причин та умов злочинності неповнолітніх виявилось, що тут діють соціальні, економічні, психологічні та багато інших факторів, пов'язаних практично з усіма сферами суспільного життя. Виділити будь-який фактор як причину змін, що відбуваються у суспільстві, а тим більше як причину існування злочинності у цілому виявилось неможливим.

Якщо аналізувати тезу про те, що "злочинність як соціальний процес, який продовжує існувати, відзначається дисфункціями у життєдіяльності суспільства", естонський вчений З. Раска детально прослідкував таку причинну залежність: взаємодія соціальних процесів – об'єктивні соціальні протиріччя – дисфункції соціальних інститутів – деформація неформальних структур – спотворення способу життя – порушення соціальних норм [55, с.172]. Розуміння цієї причинної залежності і є базою для організації протидії негативним явищам.

Дослідження злочинності осіб у віці 14-18 років потребує вивчення специфіки впливу на цей контингент загальносоціальних причин та умов як на загальному, так і регіональному рівні, впливають на злочинність неповнолітніх. На цій підставі уявляється можливим розробити запобіжні заходи на загальносоціальному рівні. В кримінологічній літературі до загальносоціальних причин та умов злочинності відносять протиріччя у соціально-економічній, соціально-психологічній, соціально-культурній, організаційно-управлінській, сімейно-побутовій та інших сферах життя. Соціально-економічна практика сьогодення суперечить соціальним очікуванням і прагненням значної частини потенційно соціально активних громадян.

Одними із найголовніших причин злочинності неповнолітніх в Україні є соціально-економічні процеси, що сприяють виникненню негативних тенденцій та особливостей цієї злочинності, і закономірно потягли за собою якісні та кількісні зміни в ній. Соціально-економічні причини, що породжують злочинність неповнолітніх в Україні, потребують більш детального розгляду, оскільки головним є те, що прогноз змін злочинності неповнолітніх вирішальним чином залежить від загальних соціально-економічних показників життя держави та суспільства. Адже саме соціально-економічні процеси, зумовлені економічною кризою в Україні, спричинили радикальні зміни у суспільстві, умови яких розглянемо далі. [8]

Відомо, що для розвитку людини, її запитів і здібностей необхідні певні умови, продиктовані діючим соціумом. Аналогічно й для становлення злочинної особистості необхідні певні соціальні умови з негативним змістом і механізмами впливу.

В Україні до більш криміногенних факторів у соціально-економічній сфері належать: 1) прожитковий рівень життя, який є нижчим за рівень забезпечення фізіологічного виживання; 2) поляризація населення за рівнем доходів; 3) безробіття. Розглянемо ці фактори докладніше.

Очевидні суперечності між матеріальними потребами населення і ступенем їх задоволення спостерігаються повсякчасно. Так хоча за результатами окремих опитувань Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) у 2017 р. відбулося зменшення рівня бідності до 12%. (Рис А.1) Це високий показник, але за всі роки існування України як незалежної держави він був менший тільки у 2008 до початку фінансової кризи, у 2013 і на початку 2014. За 10 років, з 1998 по 2008 рік, рівень бідності знизився з 52% до 11%, і це одне з небагатьох, але важливих досягнень України. У 2008 році після початку світової кризи рівень бідності зріс, а потім впав до 9%. Після початку військового конфлікту у 2014 році знову спостерігається зростання рівня бідності, який протягом 2014-2015 років зріс майже вдвічі, але потім у 2016 році ситуація стабілізувалася. [68] І за даними Державного комітету статистики

України рівень номінальної заробітної плати щорічно зростає (Рис Б.1), як і індекс споживчих цін [69]. Однак, покращення, загалом, економічного становища в Україні відзначає у 2018 р. лише 8% респондентів (Рис. В.1), тоді як 67% респондентів відзначають погіршення економічного становища. [20]

Сучасне українське суспільство поділилося на дві частини – бідних та багатих, соціальна нерівність між якими дедалі більше розширюється та поглиблюється. Низький прожитковий рівень у сім'ях неповнолітніх, де проживають двоє з батьків, один з яких не працює, та батьки яких не можуть забезпечити необхідним своїх дітей, суттєво впливає на формування поведінки неповнолітнього.

Одним із важливих факторів, що впливають на формування особистості підлітка і певною мірою обумовлюють виховний потенціал родини, є її матеріальне становище. Звернувшись до його вивчення в процесі нашого дослідження, ми зіткнулися з певними труднощами щодо об'єктивності оцінки матеріального благополуччя своєї сім'ї неповнолітніми. Адже в сучасних умовах, внаслідок зростаючої соціально-економічної диференціації, складної кримінальної ситуації тощо питання про майнове становище, рівень добробуту та джерела доходу навіть дорослими сприймаються досить неадекватно. До того ж можна припустити, що підлітки не завжди обізнані в реальному рівні добробуту своєї родини.

Необхідно зазначити, що самооцінка неповнолітніх будь-якого виміру свого життя – це досить складний феномен, що вбирає в себе множини складових. При оцінці матеріального становища цими складовими можуть бути не тільки реальний рівень доходів у кількісному виразі, але й зіставлення цього доходу з іншими, що відомі неповнолітньому-респонденту, а також з кількістю благ, які можна придбати на ці гроші. Важливу роль при цьому відіграють загальні уявлення респондента про злиденність та багатство. При цьому було використано методику співвідношення свого матеріального становища з еталоном виміру: коротким описом різних рівнів добробуту – від практично злиденного становища (грошей не вистачає навіть на найнеобхідніші продукти)

до рівня безперечного багатства (можемо дозволити собі практично все).

Підкреслимо, що стандарт потреб у неповнолітніх достатньо високий, про що свідчать такі дані: в результаті проведеного нами опитування у закладах середньої освіти (школах, гімназіях, ліцеях) виявлено 82 % неповнолітніх у віці від 14-16 років, які виявили прагнення володіти сучасними предметами електроніки, засобами мобільного зв'язку та мати сучасний зовнішній вигляд [25]. Попит на придбання вищенаведених предметів призводить неповнолітніх до прагнення нелегально або напівлегально, а головне – швидко ”заробити” гроші. Отже, на протиправну поведінку неповнолітніх впливають не тільки матеріальні труднощі в сім'ях, але й завищені потреби підлітків, що значно перевищують можливості, які можуть задовольнити батьки. Тому не випадково, що і в Україні серед неповнолітніх засуджених питома вага тих, що вчинили злочини проти власності, досягла майже 99,3%.

Несприятливою тенденцією у соціальній сфері виявляється загострення ситуації на ринку праці. Контингент безробітних (як офіційно зареєстрованих, так і тих, які не перебували на обліку) сягає 35% від сукупної працездатної сили [22], причому фактичне безробіття на 2018 р. значно перевищує офіційно зареєстрований рівень. Така ситуація є наслідком кризового періоду в Україні. Виявилось, що більшість людей не змогли адаптуватися до нових соціально-економічних труднощів, де панує жорстка конкуренція, економічна нерівність, гонитва за прибутками, безробіття, девальвація валютного ринку, здешевлення грошової одиниці та соціальна незахищеність тощо. Унаслідок цього такі групи громадян втратили колишній соціальний статус, професійну кваліфікацію і, а разом з тим, подальші життєві перспективи та можливості для самореалізації.

Дослідивши проблему безробіття в Україні, В.І. Шакун констатував, що однією з умов соціально-економічних проблем, що з'явилися в Україні в останнє десятиріччя, є імпульсивне та фактично неконтрольоване зростання маси молоді, яка не бере участі у трудовому процесі, не виконує своїх суспільно необхідних функцій, не має чітко визначеного соціального статусу та необхідних фінансових джерел для забезпечення потреб особистої

життєдіяльності [73].

Рівень безробіття серед працездатної категорії неповнолітніх (16-18 років) окремо майже не досліджується, статистичні дані стосуються більш широкого кола осіб – молоді, інколи виокремлюючи певні вікові групи. За даними обстежень Держкомстату України щодо зайнятості та безробіття молоді, у 2017 р. кожен п'ятий з непрацюючих молодих людей (1152,0 тис. осіб), за критеріями методології МОП, належав до безробітних. Отже, кількість молодих безробітних щонайменше втричі вища за кількість тих, хто офіційно мав такий статус у Державній службі зайнятості. До того ж рівень безробіття у віковій групі 15-24 роки, розрахований за методикою МОП, у 2017 р. становив 18,9%,. (Рис Г.1, Г.2) [22].

Зростання частки безробітних злочинців свідчить про формування в умовах соціально-економічної кризи закономірності, що полягає у включенні до злочинної діяльності нових учасників шляхом соціальної дезадаптації (втрата або залишення роботи, навчання та ін.). За даними Державної судової адміністрації України, з 17556 неповнолітніх, засуджених за вчинення злочину у 2016 р., – 5431 особа – це працездатні, які ніде не працювали і не навчались, що становить 30,9% від загальної кількості засуджених осіб. Наявність такої загрозливої тенденції свідчить про існування значної небезпеки для суспільства та потребує ряду соціально-економічних заходів як у країні в цілому, так і в регіонах, зокрема.

На подолання негативного впливу такого економічного фактору, як безробіття, спрямовані програми зайнятості молоді, працевлаштування випускників загальноосвітніх шкіл. Але процес бронювання робочих місць для неповнолітніх також нерідко перетворюється для службових осіб на формальну процедуру.

За таких умов погіршується морально-психологічний клімат у суспільстві. Численні верстви населення ніби втрачають певний психологічний імунітет від впливу криміногенних явищ соціальної дійсності, що значно підвищує ступінь їх загальної віктимності.

В Україні спостерігається значне щорічне погіршення психічного здоров'я підлітків. Захворюваність на розлади психіки підлітків становила у 2010 р. 69,4 випадків на 10 тис. підлітків [60], а у 2015 р. – 61,0. За п'ятирічний період цей показник зріс на 7,3 %. [43]

На погіршення психічного та морального здоров'я неповнолітніх суттєво впливає високий рівень захворюваності підлітків на розлади психіки внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Стрімко поширюється в Україні вживання наркотичних засобів. На кожні 20 тис. населення в середньому 42 особи незаконно вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори. За деякими експертними оцінками абсолютна кількість наркоманів в Україні наближається до 800 тис. За останні 10 років кількість хворих на наркоманію в Україні збільшилась в 6-8 разів, а смертність серед них зросла в 40 разів [15].

Алкоголізація та наркотизація неповнолітнього населення тісно пов'язана з його люмпенізацією (маргіналізацією). Як відмічав проф. А.Ф. Зелінський, маргіналізація населення, що обумовлена глибокою економічною і духовною кризою суспільства, призвела до істотного підвищення рівня агресивності у побутових взаєминах [26, с.184]. Отже, алкоголізація, наркотизм, маргіналізація значних груп населення – це ті фонові явища, які створюють сприятливий ґрунт для девіації поведінки неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх в Україні – це феномен, який пов'язаний з суперечливими процесами, що відбуваються не тільки у соціально-економічній, а й у соціально-психологічній сфері. Особливістю злочинності неповнолітніх в Україні є ще й окремі тенденції, що формуються під впливом соціально-психологічних чинників, серед яких названо такі: 1) втрата значною часткою молоді загальновизнаних людських ідеалів у сфері соціального життя; 2) втрата поваги та довіри до правоохоронних органів значною частиною молоді; 3) релігійна нетерпимість; 4) правовий нігілізм.

На сьогодні дедалі частіше обговорюється низький соціально-духовний

рівень в сім'ях неповнолітніх (низький рівень культури, освіти, їх насильницька поведінка тощо). У вищеописаних умовах підліток втрачає відчуття істинних моральних цінностей. Підвищується ризик формування у неповнолітнього протиправної поведінки, яка нерідко поєднана з насильством, що призводить до втрати загальних духовних принципів людяності та милосердя; у підлітка розвивається цинічне ставлення до всього оточуючого, з'являється потреба в знуванні над жертвою під час скоєння насильницьких злочинів, насильство дедалі частіше стає невмотивованим, хуліганським та засобом досягнення корисливих цілей.

Наступним елементом соціально-психологічного комплексу, який варто розглянути, є кореляція сексуальної революції із насильством. Спеціалісти правоохоронних органів та публіцисти Франції звернули увагу на таке явище, як „надзвичайно рання розбещеність», яка спостерігається серед молоді.

В умовах вседозволеності та сексуальної розбещеності особи неповнолітнього віку, які вчиняють злочини у сфері сексуальних відносин, створюють агресивне середовище як з точки зору нав'язування девіантних відносин, так і поширення захворювань, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ-інфекцій. [70].

Можна також відзначити ще один з елементів соціально-психологічного прояву, а саме сексуальну, модну поведінку підлітка, коли на свідомому рівні індивідуальний психічний механізм модної поведінки призводить у дію сексуальний інстинкт. А звідси – поширення проституції через це ціни на сексуальні послуги не є дуже високими, а головне, досяжними не тільки для дорослих, а й для неповнолітніх, які нерідко користуються такими послугами.

Погане виховання, безпритульність спотворюють характер дитини, розвиваючи у неї антисоціальні нахили, іншими словами – це є соціальна запущеність, яка завдає психіці дитини шкоду, робить її аномальною.

Внаслідок цього формуються «хворі» характери, через ці обставини формуються психопати. Відтак виникають типові зв'язки протиправної поведінки неповнолітніх злочинців із загальносоціальними процесами, що

панують в Україні.

Суперечливі процеси суспільства підлітковою свідомістю сприймаються інакше, ніж свідомістю дорослої людини. Наприклад, коли підліток з'ясовує, що світ, у якому він живе і який в особі мами, бабусі, сусідів, друзів, вчителів, дитячих кінофільмів, здавалося б, завжди ставився до нього по-доброму, принаймні непогано, раптом з'ясовується, що цей світ для нього може бути небезпечним, несправедливим та жорстоким. І не тільки через «поганих дядьків», але й батько інколи може бити маму. Недооцінювати силу таких вражень, таких сумних прозрінь не можна. Чи легко пояснити підлітку причину недостачі, причину відсутності чогось, особливо коли ця відсутність в усіх. Але ще важче пояснити причину соціальної нерівності. [33]

Світогляд неповнолітнього, що тривалий час проходить через непрості, драматичні, а іноді навіть трагічні ситуації, у певних умовах якось сформувався, а молода людина зробила свій індивідуальний вибір: як у цьому світі варто жити та на яку систему цінностей орієнтуватися. Тому, коли той чи інший неповнолітній індивід стає на шлях вчинення злочину, це не викликає великого здивування. Більшої уваги з боку кримінологічної науки викликає факт самогубства неповнолітніх, адже в Україні близько 10% неповнолітніх закінчують життя самогубством.

Разом з тим варто визнати, що при всьому безперечному соціальному та соціально-психологічному характері причин, що штовхають підлітка до зовнішньої агресії (найчастіше – це злочини) або до агресії проти самого себе (найчастіше – це самогубство), чи до повної зміни світогляду, безповоротний відхід у релігійну нетрадиційну секту, до алкоголізму, до наркоманії тощо, соціальні зв'язки, що тримають людину у позитивній зоні суспільного життя, досить слабкі. Очевидним є й те, що при всіх труднощах життя, навіть у періоди, коли ці труднощі різко посилюються, будь-яка, особливо молода людина не хоче ставати на злочинний шлях. Світові нормальних позитивних людських відносин дійсно притаманний великий запас витривалості, хоча й умов, що протидіють процесу соціалізації неповнолітніх, теж кількісно чимало.

Наступним фактором соціально-психологічного комплексу злочинності неповнолітніх в Україні є втрата у значної частини молоді поваги та довіри до правоохоронних органів. Це підтверджується результатами дослідження суспільної думки населення про діяльність міліції. У поведінці людей спостерігається байдужість до порушення закону, низька оцінка особистих сил у використанні захисту своїх законних прав та інтересів.

Складність законодавства та його недоступність для більшості населення вказує на те, що права та свободи у сфері безпосередніх суспільних відносин відчужені в галузь законотворчості. Остання починає протистояти людині як щось чуже. Це проявилось перш за все в організації політичної влади, де чітко окреслилися елементи кастовості, що призвело до формування бюрократії з явно вираженими привілеями у соціальному становищі, які фіксувалися нормами закону. Відкрите визнання нерівності у правах та обов'язках різних соціальних груп, в управлінні політичним апаратом, корпоративна психологія, «монархізація» політичного лідерства та деперсоніфікація політичних відносин – усе це сприяло посиленню залежності населення від державної влади. [48]

Ще одним фактором соціально-психологічного комплексу є поява останнім часом тоталітарних сект не тільки в нашій країні, але й у цілому світі, що вкрай небезпечно для суспільства в цілому. Захист неповнолітніх від залучення у тоталітарні секти є важливим завданням держави, яке не завжди ефективно та в короткий термін виконується. Навпаки, тоталітарні секти (їхні керівники) стали широко орендувати великі приміщення та будівлі для своєї діяльності, використовувати поліграфічну базу для виготовлення друкованої продукції, що затьмарює розум, породжує бездуховність. Засновники таких сект роблять усе можливе, аби особи, яких вони хочуть рекрутувати, сприймали світ крізь призму настанов цих лідерів, а потім почали мислити у необхідному засновникам руслі. Складається враження, що цим сектам створено режим найбільшого сприяння, тоді як бібліотеки, музеї та палаци культури закривають через брак фінансування.

Іншою складовою організаційно-управлінського протиріччя у системі

факторів неповнолітньої злочинності є послаблення контролю та формальний характер профілактичних заходів, що здійснюються відносно неблагополучних сімей і дітей, які вчиняють правопорушення чи злочини.

У великих містах для злочинців характерним є більш раннє вчинення дрібних правопорушень. В.І. Шакун вважає, що однією з багатьох причин поширення злочинності є «несвоєчасне реагування на дрібні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми». Адже за статистичними даними, зазначає він, «ще до вчинення злочинного діяння притягувалися до адміністративної відповідальності за хуліганські дії – 21%, за вживання у громадських місцях алкогольних напоїв – 14% злочинців» [73].

Інакше кажучи, шлях до вчинення злочину особою у великому місті, як правило, починається з проступків, особливо тих, на які не було своєчасного і відповідного реагування з боку батьків, педагогів, державних органів. Тут спрацьовує специфічний механізм поведінки: чим частіше особа безкарно порушує закон, тим рішучіше виявляється її злочинна ініціатива. Неповнолітні, як показують дослідження, не тільки в ряді випадків не піддаються заходам впливу, а й вчинені ними дії часто не фіксуються. Це призводить до того, що вони не стають об'єктом виховного й правового реагування. Між тим, від самого факту, а також характеру реагування з боку батьків, педагогів, адміністративних органів чи громадськості багато в чому залежить подальша поведінка підлітка, його ставлення до суспільства й закону. Зрештою, це не тільки посилює криміногенну обстановку у великому місті, а й істотно впливає на соціально-економічну ситуацію в країні.

Щодо профілактичних бесід з неповнолітніми, не розроблено системного плану з урахуванням психологічних, вікових та особистісних потреб конкретного неповнолітнього. Навіть за наявності таких планів, на думку працівників кримінальної міліції та служби у справах дітей вони не дадуть належного результату, оскільки на обліку в одного працівника перебуває 80-120 неповнолітніх та, орієнтовно, 140 – 200 батьків, опікунів та інших осіб, які опікуються неповнолітнім. Інша проблема полягає в тому, що підлітки не

регулярно відвідують службу, у 25% випадків вони не з'являються та у 70% випадків не з'являються їхні батьки. Таким чином, система виховного процесу відсутня, а отже, зводиться нанівець і позитивний результат, якого очікують від цих заходів. Коли оперуповноважені кримінальної міліції у справах дітей відвідують підлітків та їхніх батьків, у більшості випадків їм або не відкривають двері, або батьки у нетверезому стані, а отже, проведення профілактичної бесіди є недоцільним.

Чільне місце у системі факторів неповнолітньої злочинності посідають протиріччя у сімейно-побутовій сфері. Соціальний розвиток сімейно-побутової сфери не визнавався пріоритетним напрямком державотворчого поступу. Унаслідок цього соціальні процеси, що відбувалися у цій сфері, дедалі ставали неконтрольованими і набували антисуспільних рис.

Саме з сімейного виховання починається пізнання неповнолітнім життя, формування його особистості. Дослідження показників злочинності неповнолітніх надає змогу стверджувати, що сім'я у сучасних умовах не виконує своєї важливої функції виховання духовно багатих, законослухняних осіб – гідних громадян. Збочення у сімейно-побутовій сфері можуть проявлятися по-різному. Неприязні та ворожі відносини, байдужість у сім'ї виштовхують підлітка на вулицю у компанію йому подібних. Надалі, спілкуючись з особами раніше засудженими, які скоюють злочини та протиправні діяння, він передчасно залишає школу. Як наслідок цього – нагляд за його поведінкою з боку сім'ї, школи та правоохоронних органів втрачається, підліток підпадає повністю під вплив середовища антисуспільного спрямування, що практично неминуче наштовхує його на скоєння.

Щодо впливу криміногенних факторів на неповнолітніх, які перебувають у негативній життєвій ситуації, то ризик виклику у них протиправної поведінки збільшується в десять разів, а то й більше. Агресивна поведінка у підлітка в першу чергу формується саме у його навколишньому мікросередовищі, де він здатний до агресії заради самозахисту, досягнення поставленої мети. Якщо поставлена мета недосяжна, то середовище підлітка провокує у ньому

роздратованість, нервозність та інші невропатологічні реакції. Таким підліткам їхнє навколишнє мікросередовище дає більше можливостей для виходу із стресових та фруструючих ситуацій через наркотики, алкоголь, заняття сексом та створює більше умов для вчинення злочинів. Але слід відзначити, що рівень злочинності серед вищезгаданих молодих осіб є нижчим за рівень злочинності неповнолітніх, які перебувають у позитивній життєвій ситуації. [65]

Аналізуючи регіональні особливості формування протиправної поведінки неповнолітніх у контексті протиріччя у сімейно-побутовій сфері, необхідно особливу увагу приділити характеристиці мікросередовища. У цьому розумінні виявляє інтерес становить класифікація неповнолітніх злочинців на основі характеристик мікросередовища, попередньої поведінки підлітка до вчинення ним злочину.

Першому типу неповнолітніх злочинців притаманна повна криміногенна зараженість мікросередовища. Таке мікросередовище мало місце у 78% неповнолітніх злочинців з установкою на злочинну діяльність. Тут представлено все: від пияків, судимих, осіб, що вчиняють злочини та правопорушення батьків до аналогічного неблагополучного середовища друзів та знайомих. Позитивне середовище, як правило, зустрічається вкрай рідко, а в разі виникнення бажаного результату не дають.

Для другого типу неповнолітніх злочинців здебільшого характерне мікросередовище з неповною криміногенною деформацією. У цьому випадку сім'я вражена несприятливими факторами. Тут хоча й відмічається зловживання спиртним (частіше батьком) та наявність напруги у сімейних відносинах, судимих батьків вже менше і також таких, що вчиняють правопорушення.

Неповнолітні злочинці з антисуспільною спрямованістю, не досягнувши рівня злочинного напрямку, склали 42% з числа опитуваних засуджених. Для них характерним є достатньо часте вчинення правопорушень, а у провокуючій ситуації – і злочинів. Формування їхньої поведінки відбувалось, як правило, у суперечливому середовищі, хоча епізодичні позитивні контакти у них

збереглись.

Підлітки такого типу вчиняють злочини у більшості випадків, перебуваючи у нетверезому стані, частіше у групі, ніж самотійно. Правда, вони рідше виступають у ролі організаторів злочинів, частіше є підбурювачами або пасивними виконавцями. У випадках протидії частіше пасують та відмовляються від скоєння злочинів або доведення початого злочину до кінця. Неповнолітні злочинці такого типу характеризуються відносною, але достатньо стабільною особистісною деформацією, хоча позитивні зміни їх конкретного соціального середовища спостерігаються.

Злочинність та інші форми соціальної патології мають спільні соціальні причини, які містяться у складній ієрархії протиріч суспільного розвитку:

- в універсальності людської діяльності та в її соціальній формі;
- у сукупності реальних людей з їх особистісними властивостями, задатками, здібностями та соціальною структурою суспільства;
- у соціально сформованих потребах та соціально обумовлених можливостях їх задоволення та ін.

Таким чином, ми навели головні фактори що впливають на злочинність неповнолітніх. У сукупності вони взаємопоеднуються і взаємодоповнюються, утворюючи своєрідну систему, що обумовлює та відтворює існування злочинності неповнолітніх. Перелічені та деякі інші негативні явища і процеси заважають соціальній консолідації українського суспільства. Розглянуту систему факторів на рівні суспільства в цілому слід розцінювати як загальносоціальний конфлікт, що виникає із суспільних протиріч. Витоки цього конфлікту лежать у загальносуспільній соціальній напрузі серед значної частини населення. Передумовами такої напруги виступає стійка і тривалий час нерозв'язна ситуація невідповідності між потребами, інтересами і соціальними очікуваннями значної частини населення і можливостями їх фактичного задоволення.

Проаналізовані в роботі причини та умови злочинності неповнолітніх свідчать про необхідність розробки комплексу запобіжних заходів

загальносоціального характеру на державному та регіональному рівнях, які повинні враховуватись державою у процесі оптимізації умов суспільного життя в Україні.

Це набуває особливої актуальності у сучасний період, коли змінилась система влади в Україні та здійснюватимуться заходи, спрямовані на зміну підходів до побудови дійсно демократичної держави.

Отже, можна зробити висновки, що деформації у способі життя неповнолітнього зумовлені здебільшого об'єктивними соціальними причинами. Ці деформації можуть негативно вплинути на поведінку неповнолітнього у чотирьох напрямках: а) виявитись джерелом конфліктів; б) викликати відхилення від загальноприйнятих у суспільстві моральних та правових цінностей; в) послабити соціальний контроль; г) ускладнити реалізацію тих законних можливостей, що відповідають інтересам суб'єкта.

Загальносоціальні фактори, що впливають на формування протиправної поведінки неповнолітніх та мають загальноекономічний, загальнопсихологічний та загальнокультурний характер і поділяються на дві групи:

1) загальні, до яких слід віднести:

- низький рівень благополуччя української сім'ї, фактична втрата певною частиною населення життєвих перспектив, що негативно впливає на соціально-психологічну атмосферу в сім'ї;
- десоціалізація особи в процесі негативного сімейного виховання;
- низький рівень правової освіти як батьків, так і дітей, що тягне за собою поширення правового нігілізму в державі;
- низька ефективність організації профілактичної роботи, що призводить до зростання рецидивної злочинності неповнолітніх;

2) спеціальні:

- вікові особливості психофізичного розвитку неповнолітніх;
- поширеність кримінальної субкультури;
- неконтрольоване поширення творів, що пропагують культ насильства

та жорстокості;

- неконтрольований доступ до мережі Інтернет, поширення дитячої порнографічної продукції через цю мережу;

Криміногенними факторами регіону, що впливають на формування злочинної поведінки підлітка, є:

- на соціально-економічному рівні досить високий рівень безробіття як серед батьків так і серед працездатних неповнолітніх, низький рівень заробітної плати більшості населення та нерегулярна її виплата;

- на соціально-психологічному рівні спостерігається досить високий рівень захворюваності підлітків на розлади психіки внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

- на соціально-культурному рівні недостатньо розвинута мережа культурно-просвітницьких, наукових закладів, відсутність культурно-просвітницької діяльності, спрямованої на формування позитивної мотивації у неповнолітніх;

- на організаційно-управлінському рівні відсутність чітких регіональних програм, які б сприяли нейтралізації загальносоціальних факторів, що формують протиправну спрямованість у поведінці неповнолітніх; відсутність системи та механізму координації дій установ та служб, які захищають інтереси неповнолітніх; формальний характер організаційно-управлінських заходів щодо неповнолітніх та їхніх батьків службами у справах неповнолітніх та кримінальною міліцією у справах дітей; відсутність дієвого контролю з боку сім'ї, школи, правоохоронних органів за процесом розвитку неповнолітнього (формування мотивації до навчання, праці, змістовно дозвілля);

- фактори на сімейно-побутовому рівні складаються з комплексу, який поєднує таке: більшість неповнолітніх виховуються у фактично неповних сім'ях або виховуються старшими братами, сестрами, дідусями, бабусями, вихователями, гувернантками у зв'язку з працевлаштуванням батьків на роботу за кордоном; наявність негативних факторів у взаємовідносинах між батьками

та дітьми, коли перші пиячать, знущаються над неповнолітніми або мають судимість. [37]

2.2 Вплив засобів масової інформації на протиправну поведінку неповнолітніх

Одним із компонентів негативної правової соціалізації неповнолітніх є деструктивний вплив засобів масової інформації: телебачення, соціальних мереж, Інтернету. Дослідженнями фахівців встановлено, що нині чи не в кожному помешканні телевізор увімкнено упродовж семи годин щодня. Дитина від двох до вісімнадцяти років має змогу переглядати на його екрані показ 18 тисяч вбивств та майже 200 тисяч інших сцен насильства. Внаслідок цього відбувається звикання до таких «картинок» та до уявлення, що найпростіше вирішити або й уникнути більшості проблем – свавіллям. Якщо позитивний герой бойовика стріляє та вбиває набагато більше, ніж герой негативний, і таким чином досягає бажаної мети, то це може бути прикладом для наслідування його дій, навіть у випадку усвідомлення їх протиправного характеру [11].

Наведемо йще один приклад поведінки підлітків, яка фактично копіює поведінку телегероїв, так званих, фільмів-бойовиків. Події відбувалися у м. Феодосії. Напади на поодиноких жінок, траплялись у цих підлітків і раніше. Але в той квітневий день компанія, в якій старшому було 16 років і яка складалася із трьох школярів та учня ПТУ, вирішила «відв'язатись» (як вони потім пояснили) по повній програмі. На початку дня вони, погрожуючи ножем, жорстоко згвалтували молоду дівчину, потім вчинили пограбування. Випивши пива, не заспокоїлись, оскільки на вечір у них був запланований справжній бойовик. До «справи» готувались ретельно, підбирали ножі, мотузки. В їх плани входило: зупинити приватне таксі, вбити водія, забрати гроші, а тіло водія певний час возити в багажнику. А коли набридне кататися – машину скинути із кручі так, щоб вона підірвалася та згоріла. Однак, на щастя задумане

не збулося – водій хоч і був поранений ножем, зумів дати відсіч та повідомити про напад в міліцію й зловмисників вдалося швидко розшукати. Як виявилось підлітки виховувались в досить пристойних та благополучних сім'ях [74, с.6].

Ілюстрацією негативного впливу фільмів з елементами насильства та їх доступністю в певних, випадках навіть дітям молодшого віку, є страхітлива трагедія, що сталася в квартирі одного з будинків міста Полтави. Залишивши двох маленьких дітей самих, мати відлучилась на деякий час у магазин (батько був на роботі). А коли повернулася виявила сімемісячну доньку окривавленою. Як пояснив старший семирічний син, дівчинка, прокинувшись, почала плакати, а він не знав як її заспокоїти. Потім згадав, що бачив колись у фільмі, як дівчину вбили ножем і вона перестала кричати. Те ж саме зробив і він: узяв на кухні ножа і вдарив дитину декілька разів [10, с.31].

На нашу думку, складність процесу контролювання впливу негативної інформаційної продукції на неповнолітніх полягає також у значних масштабах її трансляції, і в першу чергу, на телевізійних каналах. Можна констатувати, що масштаби показу «агресивної» інформаційної продукції потребують зменшення в цілому. На жаль, проблема насильства увійшла у свідомість сучасної людини й перетворилася на феномен суспільної свідомості, який не можна не враховувати при конструюванні соціальних моделей. Криза традиційних цінностей і пошук нових моделей стереотипів, стилів життя робить сучасну людину досить сприятливим матеріалом для наслідування широко розрекламованих героїв-убивць, героїв-месників, тощо. Враховуючи той факт, що екран став засобом соціалізації людини, він може стимулювати емоції страху, ненависті, злоби, випрацьовуючи форми, в яких здійснюється насильство, а може й приборкувати його. Навіть позитивний підтекст екранного дійства може залишитися «за кадром» за умови коли глядач, налаштований на сприйняття моделей насильницької поведінки. Наприклад, в одному з телерепортажів члени злочинного угруповання пояснювали свою злочинну поведінку переглядом касети зі сценами насильства, які вони потім

повторювали зі своїми жертвами (при арешті було вилучено велику кількість таких фільмів) [12].

Дітям подобається американський кінофільм «Один вдома», герой якого – маленький хлопчик, завдяки своїй винахідливості та розсудливості легко розправляється із грабіжниками. Проте вони забувають, що це лише кіно. У житті все складніше: справжні злочинці жорстокі, підступні та нахабні, а діти – довірливі та беззахисні. Залишені вдома самі, вони інколи не знають, як поводитися в небезпечній ситуації. Відкривають двері малознайомим. А ті, заставши у квартирі малолітніх дітей, вдаються, у кращому випадку, до шахрайства, а то й до насильства. Прикладом у цьому сенсі є кримінальна справа, яка мала місце в одному з райцентрів Кіровоградщини і набула значного резонансу серед місцевого населення. Насамперед через зухвалість зловмисника та суму грошей, яку він шляхом шахрайства відібрав у 13-річного хлопця. До будинку, в якому хлопчик перебував один, зайшов невідомий чоловік. Прибулець передав йому прохання батька: мовляв, той послав його забрати гроші і принести на роботу. Хлопця не збентежили ні слова незнайомця, ні сума, яку той назвав. Знаючи, де батьки зберігають вдома готівку, хлопчина дістав із шафи пакунок і без зайвих запитань передав його гостю. Про те, що він потрапив к халепу, хлопець зрозумів лише тоді, коли батько повернувся з роботи. З'ясувалося, що нікому він нічого не доручав. А сума зникла чималенька – 11 тисяч гривень. В ході проведення оперативних дій співробітниками міліції був затриманий 34-річний раніше судимий місцевий житель, що вчинив цей злочин [49].

Отже, «підручником злочинного способу життя» можна назвати ті художні фільми, по яким неповнолітні вивчають структури й порядок формування злочинних груп, їх взаємодію в здійсненні різноманітних видів злочинів, засвоюють «уроки» жорстокості, цинизму і навички злочинної діяльності. Особистий досвід багатьох підлітків поповнюється за рахунок значної частини яскравих прикладів успішного здійснення аморальних, суперечливих дій героїв бойовиків.

Перші дослідження впливу кіно на поведінку підлітків почалися в США ще в 20-х роках минулого століття і пов'язані з прізвищем У. Шорта. Цей дослідник спочатку висловив припущення, що зростання насильницьких злочинів багато в чому пояснюється наслідуванням молоддю героїв кіноекрана. В більш пізніх і ґрунтовних дослідженнях вказаної проблеми групою дослідників, в яку входили психологи та педагоги, було констатовано, що на поведінку та ціннісні орієнтації дітей і підлітків кіно здійснює суто негативний вплив.

За даними дослідження, проведеного в Україні О.Ю. Дроздовим, існує кореляція між схильністю підлітків до перегляду «агресивної» телепродукції, що демонструється українськими ЗМІ та агресивною поведінкою в реальному житті. Так, в результаті соціально- психологічних досліджень, проведених в м. Чернігові та Чернігівській області серед підлітків різних соціальних груп, в тому числі і засуджених за різні злочини, було встановлено, що в середньому 52 % піддослідних (девіантна молодь) вказували на те, що їм подобається жанр бойовиків, визнаючи при цьому, що герої цих фільмів здійснюють на них певний вплив. Серед підлітків недевіантних груп таких піддослідних було в середньому 40 %.

Суттєве криміногенне значення мають соціально-культурні фактори злочинності, що розглядається. Зазначимо, що нині цей вид державної діяльності здійснювався на неналежному рівні. Фактично до недавнього часу держава майже не переймалася моральним здоров'ям своїх громадян. Можна констатувати, що у наш час ще далеко непоодинокі випадки відкритої пропаганди усіма видами засобів масової інформації культу насильства, глуму над особистістю, аморалізму тощо.

Зміцнювати природні позитивні погляди та блокувати або зменшувати негативні – це і є завданням профілактики. Якщо ця лінія захисту не міцна і неповнолітній починає робити аморальні вчинки, вчиняти протиправні дії та навіть тяжкі злочини – це означає, що концентрація негативу навколо нього перевищила безпечний рівень. Межа захисту, якою б вона не була високою,

може бути перевищена у результаті того, що негативні впливи піднялись занадто високо. Конкретно це виражається у такому: залученню неповнолітніх до протиправних дій значною мірою сприяє низькопробна кіно-, відео- та аудіо-продукція, яка пропагує культ сили, жорстокості та сексуальну розбещеність. Кримінологічний характер позитивного впливу засобів масової інформації, в першу чергу телебачення, не призводить до зміни стійких стереотипів протиправної та аморальної поведінки. Постійне гіпнотизування свідомості підлітка беззмістовною інформацією (серіалами, телепрограмами, шоу, рекламами) неминуче призводить до негайного виникнення бажання мати те, що для нього є недосяжним.

Сучасні мас-медіа нерідко демонструють приклади виняткової жорстокості, зображають ватажків злочинних згай героями сучасності, а злочинний спосіб життя наділяють ореолом романтизму. Безумовно, така діяльність засобів масової інформації сприяє створенню атмосфери страху, незахищеності буття пересічних громадян. Між тим приклади насильницького «суперменства» беруться значними групами неповнолітніх за взірець лінії поведінки при конфліктних ситуаціях неформального характеру.

Досліджуючи засоби масової інформації як фактор соціальної адаптації підлітка, необхідно враховувати загальносоціальний, в тому числі глобальний контекст. Останній характеризується спрямованістю до постіндустріального, або інформаційного суспільства, в якому суттєво змінюється роль усіх видів інформації та знань, що призводить до докорінного зламу багатьох сфер життя людини і суспільства. Незважаючи на периферійне положення України у загальноцивілізаційному процесі, ознаки інформації притаманні й нашому суспільству. Насамперед це виявляється у змінах змісту й характеру спілкування людей. Воно все більше стає не безпосередньо міжособистісним, а має посередника у вигляді трелефона, телевізора, комп'ютера .

Спілкування з телевізором починається з раннього дитинства і, як свідчить повсякденна практика та наукові дослідження, за часом набагато перевищує спілкування дитини з батьками. На жаль, самі батьки за браком часу

та, в окремих випадках, за педагогічної беспорядності залучають дитину до телеекрану, відеоігор, не контролюючи цей процес щодо його тривалості та спрямованості на розвиток особистості. Нерідко й педагоги залучають телебачення та інші інформаційні джерела до навчального процесу не даючи можливості у безпосередньому спілкуванні та самореалізації. Таким чином, дозвілля сприймається підлітками як найважливіша форма життєдіяльності, і задоволеність ним впливає на задоволеність життям взагалі.

При аналізі структури дозвілля неповнолітніх ми вважаємо за можливе використовувати такі критерії оцінки його раціональності. Це: різноманітність видів занять; переважаючий характер дозвілля (активний, пасивний або споживчий); насиченість дозвілля тими видами діяльності, які найбільшою мірою сприяють розширенню інформованості та культурного світогляду, виявленню та реалізації обдарувань молоді людини тощо. До речі, слід зазначити, якщо з 9 місяців навчального року відняти час канікул (осінніх, зимових, весняних), карантину, вихідних, то налічується близько 2 місяців, а до них додати 3 місяці літніх канікул, то виходить майже 5 місяців вільних від занять.

Аналізуючи структуру вільного часу підлітків, тобто сталої сукупності видів діяльності, набір яких формується особистістю під впливом умов її життя на основі індивідуальних схильностей, слід зазначити, що абсолютними лідерами в усіх без винятку групах молоді є перегляд телевізійних передач (77% від загального масиву респондентів роблять це щодня, 16% – кілька разів на тиждень), прослуховування музичних записів (відповідно 62 і 26%) та радіопередач (46 і 22%), зустрічі з друзями, знайомими (48 і 34%), а також пасивний відпочинок (54 і 29%). Саме ці види розважально-рекреативних занять поглинають майже повністю простір вільного часу більшої частини підлітків, характеризують особливості дозвілля майже 95% респондентів

Сокурянська Л. Г. провела анкетування учнів 10-11 класів середніх шкіл м. Києва, неповнолітніх, які перебували на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх та вихованців виховної колонії. Згідно з цим

анкетуванням уподобання неповнолітніх при виборі жанрів фільмів розподілялись таким чином: учні загальноосвітніх шкіл в 35,2 % віддають перевагу бойовикам та фільмам жахів, 27,8 % цікавляться фільмами навчально-освітнього спрямування, фантастикою цікавляться 22,3 % підлітків, музичними програмами 14,7 %. Неповнолітні, які знаходяться на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх, в 64,5 % захоплюються бойовиками та фільмами жахів, 17,5 % цікавить фантастика, музичні програми— 1 1,5 %, освітньо-навчального спрямування —6,5 %. Вихованці виховної колонії в 65,5 % випадків віддають перевагу бойовикам та фільмам жахів, фантастика цікавить 18 %, музичні програми - 12 %, освітньо-навчальні програми - 4,5 %. Наведені дані свідчать про те, що найбільш популярним жанром серед респондентів всіх досліджених груп підлітків є бойовики та фільми жахів, однак серед девіантних груп цей показник був вищим на 30 %. Викладений матеріал свідчить про однозначний зв'язок між протиправною поведінкою неповнолітніх та демонстрацією на телеекрані насильства, жорстокості, намагання збагатитися за будь-яку ціну тощо [63, с.205].

Саме неповнолітні, які перебувають на етапі свого психофізіологічного та духовного формування, є однією з найбільш уразливих верств суспільства. Нестійкість емоційної сфери, несформована ціннісна система, схильність до копіювання «справжньої дорослої поведінки», романтизація кримінального способу життя, як наприклад, у кінофільмах «Бригада», «Фізрук» або у телешоу «Вікна», призводить до спотвореного уявлення про припустимість агресивної та кримінальної поведінки [12, с.14].

Звернувшись до аналізу впливу телебачення на формування особистості підлітка, ми перш за все виходили з об'єктивного критерію, а саме – часу перегляду телепрограм, який перевищує не тільки час спілкування з батьками але й перебування підлітка у тому чи іншому навчальному закладі.

Ми вважаємо, що особливої уваги заслуговує проблема показу на телеекрані сцен насильства та їх впливу в першу чергу на дитячу та підліткову аудиторію.

На адресу вітчизняного телебачення все частіше чути обвинувачення в інтелектуальній і моральній деградації, в пропаганді насильства, агресії та жорстокості, причому обурення висловлюється як з боку громадськості – телеаудиторії, так і з владних структур.

Небезпека впливу творів, що пропагують культ насильства и жорстокості, проявляється у трансформації та проекції актів катування, тортур, кривавого садизму, вампіризму у суспільне та особисте життя людини [56]. Твори, що в будь-якій формі відображають подробиці кривавих вбивств, жорстокого катування, порушують психіку і руйнують свідомість, деформують поняття добра і зла, жалю до ближнього. Втрачає цінність біблейська істина «не убий», тому що людина звекає до численних кривавих сцен у кінострічках і творах.

Термін «телевізійне насильство» давно увійшов до наукового вжитку і об'єднує в собі демонстрацію нанесення будь-якого ушкодження або збитків персонажам телевізійних програм. В окремих дослідженнях вчені дотримуються точки зору, згідно з якою телевізійне насильство може бути своєрідним «ініціатором», «каталізатором» вже існуючих, у першу чергу, природних агресивних імпульсів. В інших дослідженнях було доведено відсутність значимого зв'язку між споживанням телевізійного насильства і подальшими змінами агресивної поведінки. Навіть визначаючи існування короткотермінового впливу телебачення, встановленого експериментальним шляхом, більшість дослідників категорично заперечує факт формування сталих зразків агресії [56].

Незважаючи на те, що повної ясності в проблемі впливу телевізійних сцен агресії та насильства на реальну поведінку людини немає, численні дослідження, здійснені вченими, дозволяють зробити висновок про те, що зв'язок телевізійного насильства та агресивної поведінки глядача опосередкований низкою факторів. Перш за все до них належать соціально-демографічні особливості реципієнта (стать, вік, ступінь соціальної та позитивної зрілості телеглядача тощо). Тому підлітки стають найвірогіднішою «групою ризику». Дослідники вважають, що низький соціально-економічний

рівень життя посилює негативний вплив: діти з сімей з більш низьким економічним рівнем частіше дивляться і схвалюють насильство, отримують від нього більше задоволення і чіткіше ідентифікують себе з телегероями [12].

Аналізуючи вплив засобів масової інформації та серіалів на свідомість молоді, слід зазначити, що не можна їм заборонити показувати фільми, а слід формувати позитивну уяву про моральні та загальнолюдські цінності. Необхідно створити альтернативні фільми, передачі, книги. Молодь повинна цікавитись не тільки життям кримінальних авторитетів, оскільки в світі існує багато позитивного.

На практиці визнати той чи інший твір таким, що пропагує культ насильства і жорстокості, може спеціальна експертиза. Необхідно проводити більш ретельний відбір кінострічок які пропонуються для перегляду, та більш чітко визначити основні критерії визнання твору таким, що пропагує культ насильства та жорстокості. Слід проаналізувати досвід зарубіжних фахівців, які проводять спеціальну експертизу. Поєднавши зусилля органів державної влади, зокрема комітетів по телебаченню і радіомовленню, фахівців (психіатрів, мистецтвознавців, сексопатологів та ін.), слід не допустити потік творів, що пропагують культ насильства та жорстокості.

Результати проведеного анкетування з питання, чи намагаються неповнолітні респонденти копіювати поведінку телегероїв і чи готові вони вчинити протиправні дії. Відповіді були отримані такі: 58 % учнів загальноосвітніх шкіл повідомили, що вони готові копіювати поведінку телегероїв, а 37,3 % висловили готовність вчинити протиправні дії, наслідуючи вчинки телегероїв. Неповнолітні, що перебували на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх, ствердно відповіли на перше запитання у 63,7 % та були готові до протиправних дій у 48,3 % випадках. Вихованці виховної колонії на вказані питання відповіли наступним чином - 65,3 % респондентів намагаються копіювати поведінку телегероїв та 28,5 % були готові до протиправних дій. Анкетування підтвердило також ту обставину, що батьки не

забороняють дивитись підліткам телепередачі, які можуть негативно впливати на їхню поведінку.

Негативно впливає на свідомість неповнолітніх і реклама. Реклама передусім виступає деструктивним фактором при вчиненні корисливих злочинів. В більшості випадків в рекламі не пояснюються джерела отримання матеріальних благ, а вона лише викликає бажання володіти ними.

Останнім часом особливе занепокоєння викликає вплив мережі Інтернет на свідомість людини. Виступаючи глобальною системою комунікацій, вона забезпечує зв'язок між людьми та установами в усьому світі. Діяльність цієї мережі не контролюється ані державними, ані комерційними, ані корпоративними установами. Крім засобу зв'язку, система Інтернет є надзвичайним інформаційним ресурсом, що несе як позитивну так і негативну інформацію і є доступним через персональні комп'ютери, що знаходяться вдома, на роботі, у клубі чи кафе. Мережа Інтернет може використовуватись зацікавленими особами для пропаганди насильства та жорстокості. [17]

Залучення неповнолітніх до тероризму з використанням Інтернет стає найбільш легким через поширення електронною поштою листів про створення різноманітних неформальних об'єднань, лідери яких систематично пропагують вирішення певних проблем своїми (терористичними по суті) методами.

Попит породжує пропозицію. Досить розповсюджена гра «counter-strike» негативно впливає на психіку та свідомість підлітка. Молода особа грає у грабіжника, а після гри не завжди може контролювати свої емоції та дії. Вона вчиняє напади на однолітків, вчителів, батьків, перехожих, дії підлітка супроводжуються неконтрольованими нападами жорстокості. Потрібна альтернатива таким іграм. Нещодавно представники пошукової мережі „Yahoo” зробили заяву про те, що на всесвітньо відомому порталі відкрився магазин, який торгує порнографією. Інтернет-магазин пропонує численні назви фільмів для дорослих: від еротики до жорстокого порно. На сьогодні є чисельні приклади використання мережі Інтернет для сексуального насильства. Великий вплив на формування світогляду дітей, їх статеve виховання здійснює Інтернет.

Матеріали відвертого сексуального змісту, які поширюються через «світову павутину», є виявом жорстокості, розбещеності та моральної деградації осіб, причетних до поширення дитячої порнографії [45].

Все це свідчить на користь необхідності серйозних досліджень цієї проблеми в Україні.

Зміст телепродукції, яка демонструється в Україні, може негативно впливати на поведінку неповнолітніх, викликаючи у них бажання вчиняти злочини. З метою усунення негативних аспектів в діяльності телебачення України поставлено питання про створення громадського телерадіомовлення, що сприятиме підвищенню якості інформації загалом і, зокрема, щодо передач для неповнолітніх. Необхідно також в подальшому оптимізувати загальну діяльність ЗМІ в напрямку їх позитивного впливу на неповнолітніх.

Для запобігання шкідливому впливу ЗМІ та мережі Інтернет було створено відповідне правове підґрунтя. У Законі України «Про телебачення та радіомовлення» (ст.41) чітко визначено норму щодо захисту прав неповнолітніх телеглядачів і радіослухачів, а саме заборону передач та фільмів, що можуть завдати шкоди їх фізичному, моральному та психічному розвитку. У Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (ст.3) також наголошено на неприпустимості зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації, зокрема використання їх для пропаганди війни, насильства та жорстокості [72].

Як альтернативу запропонованому на макрорівні культу насильства на державному рівні необхідно пропагувати і поширювати ідеї добра, злагоди, милосердя, тощо.

Правильною, на наш погляд, вбачається позиція Н.С. Юзікова, яка відмічає, що важливу роль у формуванні регіональних особливостей злочинної поведінки неповнолітніх відіграють і такі фактори, як історичний процес формування територіальної спільноти людей, культурного генофонду населення даного регіону [75]. Культура, взагалі, служить першоосновою розвитку моральності та правосвідомості громадян, її рівень прямо та через

систему опосередкованих факторів впливає на стан злочинності й особистісні характеристики злочинців.

Організаційно-управлінські протиріччя посідають не останнє місце у системі факторів неповнолітньої злочинності. Йдеться про серйозні прорахунки при формуванні національної політики щодо всебічного забезпечення нормального виховання, розвитку неповнолітніх у сучасному суспільстві. Постійно видаються нормативно-правові акти, вживаються заходи, спрямовані на поліпшення становища дітей у сучасних кризових умовах, – в умовах зростання безпритульності та бездоглядності серед підлітків, зростання кількості неблагополучних сімей та сімей, які неспроможні надати неповнолітньому відповідну моральну та матеріальну підтримку. Але ці заходи не систематизовані, відсутня чітка скоординована робота між службами та органами, що займаються захистом неповнолітніх та запобіганням злочинності у середовищі неповнолітніх, недостатнє кадрове та фахове забезпечення цих структур.

Безперечно, в Україні визнається, що діти та молоде підростаюче покоління – це майбутнє нашої держави. Це положення знайшло відображення у Законі України „Про охорону дитинства” у Національній програмі „Діти України”, в якій, відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини, визначено основні напрями державної політики стосовно дітей та заходи щодо її реалізації центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, установами, організаціями, суспільними інститутами [67]. Захист людини в дитячі роки, коли відбувається духовне, моральне, фізичне становлення особистості, засвоєння національних та загальнолюдських культурних цінностей і коли навіть тимчасові нестатки й помилки дорослих здатні заподіяти шкоду і деформувати її розвиток, має бути одним з головних завдань при формуванні стратегії розвитку нашої держави.

На наш погляд, потрібно внести доповнення до статті 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» в частині захисту неповнолітніх від продукції з елементами насильства і жорстокості, а також до Закону України «Про

рекламу» у частині 3 статті 20 в такій редакції: «Реклама не повинна завдавати дітям моральної, психічної, фізичної шкоди, викликати у них відчуття неповноцінності».

Отже, на сучасному етапі, існує нагальна потреба щодо визначення чітких критеріїв продукції, яку не можна показувати на екрані, особливо у передачах про здійснені злочини, а також показу крупним планом понівечених тіл, документальне зображення страт, агонії, катування тощо.

РОЗДІЛ 3

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

3.1. Дослідження кримінологічної проблеми злочинності неповнолітніх

У кримінології злочинність неповнолітніх виділяється у самостійний вид злочинності. Необхідність такого виділення можна пояснити низкою причин.

По-перше, особливостями у генезі і мотивації злочинів, що вчиняються неповнолітніми, які зумовлені специфікою їх виховання і життєдіяльності (відносно обмежений період формування особистості, швидка зміна соціального становища, кола і змісту соціальних функцій обмежена дієздатність тощо), особливостями особистісних і соціально-групових, психологічних та інших характеристик. Звідси і специфіка рівня, структури та динаміки злочинності неповнолітніх, її причин та умов, їх висока злочинна активність.

По-друге, запобігання правопорушенням серед неповнолітніх є одним із найважливіших завдань як для державних органів, так і для суспільства у цілому, адже від її ефективності багато в чому залежить стан і тенденції злочинності у майбутньому і навіть моральний клімат у суспільстві. Небезпека високого рівня злочинності неповнолітніх полягає у тому, що особи, які вчинили злочин у підлітковому віці, у подальшому становлять „резерв” для повнолітньої злочинності, особливо організованої. Тому своєчасне виявлення та вжиття запобіжних заходів до неповнолітніх правопорушників у багатьох випадках створює передумови для недопущення формування у цих осіб стійкої спрямованості на вчинення у подальшому будь-яких злочинів.

По-третє, однією з причин такого виділення є, зокрема, новий Кримінальний процесуальний кодекс, що містить окрему Главу 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», а також спеціальні статті, які

встановлюють додаткові гарантії забезпечення прав неповнолітніх, які опинились у конфлікті з законом. Разом із положеннями Закону України «Про надання безоплатної правової допомоги» ст. 52 Кримінального процесуального кодексу передбачено обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у 2012 р. було розпочато роботу національного превентивного механізму – системи регулярних відвідувань місць несвободи і надання рекомендацій для поліпшення умов тримання та поводження з особами, які там знаходяться. З 2010 р. триває реалізація Українсько-Канадського проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», що активно сприяє органам державної влади у створенні кримінальної юстиції, дружньої до дитини. В Україні реалізуються й інші ініціативи щодо захисту дітей, які опинились у конфлікті із законом, зокрема громадськими організаціями. Процеси формування ювенальної юстиції, розпочавшись в 2009 р. із великими складнощами продовжувався в наступні роки, що було пов'язане як з анти-ювенальними рухами, так і нерозумінням важливості формування системи правосуддя для дітей. [76]

По-четверте, неповнолітні належать до категорії найменш захищених соціальних груп населення, і запобігання злочинності неповнолітніх, а зрештою, їх захист від криміногенних факторів є одним із важливих завдань держави та суспільства. [71]

Вищевикладене й зумовлює необхідність всебічного аналізу злочинності неповнолітніх як відносно самостійного соціального феномену, з метою розробки ефективних заходів запобігання цьому негативному явищу.

Перш ніж вести мову про запобігання злочинності неповнолітніх є потреба проаналізувати суть самого явища як такого, його рівень, структуру, динаміку.

Нині стан і тенденції злочинності неповнолітніх, як показує аналіз судової статистики, свідчать про нагальну потребу організації консолідованих і

цілеспрямованих дій суспільства та держави щодо попередження такої злочинності, запобігання її розвитку та зростанню.[61]

Так, за даними судової статистики, наданими Державною судовою адміністрацією України (ДСА), протягом 2016 року на розгляді суддів суду першої інстанції перебувало 6 041 кримінальне провадження щодо 7 438 неповнолітніх. З цієї кількості справ судами першої інстанції у 2016 році завершено судовий розгляд 4 240 кримінальних проваджень, у тому числі: 1) із постановленням вироку — 3 099 проваджень (із них на підставі угоди про примирення — 255, про визнання винуватості — 59); 2) із закриттям провадження у справі — 535 стосовно 574 неповнолітніх; 3) повернуто прокурору 140 обвинувальних актів стосовно 190 неповнолітніх; 4) із застосуванням примусових заходів медичного характеру — 12 кримінальних проваджень щодо 13 неповнолітніх. Кількість нерозглянутих кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх на кінець звітної періоду становила 1 801.

У 2017 році кількість кримінальних проваджень щодо неповнолітніх збільшилася (Рис Д.1). Зокрема, протягом року у судах першої інстанції перебувало на розгляді 6 408 кримінальних проваджень щодо 7 976 неповнолітніх осіб. Із них розглянуто 3 872, у тому числі: 1) із постановленням обвинувального вироку — 2 854 провадження стосовно 3 462 осіб (із них на підставі угоди про примирення — 237 проваджень, а про визнання винуватості — 89); 2) із закриттям провадження у справі — стосовно 545 осіб; 3) із застосуванням примусових заходів медичного характеру — 15 проваджень щодо 16 осіб, 4) повернуто прокурору — 90 обвинувальних актів щодо 128 осіб. При цьому виправдано 19 неповнолітніх, що на 7 осіб більше у порівнянні з показниками 2016 року. На кінець звітної періоду в судах першої інстанції перебувало 2 536 нерозглянутих кримінальних проваджень. [64]

Про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру у 2016 році місцевими загальними судами розглянуто усього 379 клопотань, у тому числі: 1) постановлено 342 ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру щодо 398 неповнолітніх; 2) повернуто

прокурору в 11 випадках; 3) 25 проваджень закрито. На кінець звітнього періоду нерозглянутими залишилися 88 клопотань.

У 2017 році місцевими загальними судами розглянуто 308 клопотань про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру, у тому числі: 1) постановлено 264 ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру щодо 347 неповнолітніх; 2) повернуто прокурору у 14 випадках; 3) 29 проваджень закрито. Нерозглянутими на кінець звітнього періоду залишилося 138 клопотань.

Фактично половину від загальної кількості клопотань про застосування примусових заходів виховного характеру склали клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру щодо осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (неповнолітні особи віком від 11 до 14 років), зокрема у 2016 році розглянуто 185 таких клопотань, у 2017 році — 132 клопотання. Також слід зазначити, що на розгляд слідчого судді під час досудового розслідування стосовно неповнолітніх, які досягли 11-річного віку, однак не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у 2017 році надійшло 42 клопотання щодо поміщення особи до приймальника-розподільника, з яких задоволено 40 клопотань (у 2016 році слідчим суддею було задоволено 35 із 37 таких клопотань) та одне клопотання про продовження поміщення особи до приймальника-розподільника для дітей. Слід зазначити, що малолітні особи, щодо яких здійснювалося кримінальне провадження, вчинили суспільно небезпечні діяння, які мають ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України різних категорій за ступенем тяжкості, серед яких тяжкі та особливо тяжкі злочини, зокрема умисні вбивства та злочини проти статевої свободи малолітніх.

Щодо кримінологічної характеристики засуджених неповнолітніх в розрізі скоєних злочинів то у 2017 році із загальної кількості засуджених неповнолітніх злочин у віці від 14 до 16 років скоїли 870 неповнолітніх (у 2016 році — 1 012), 311 дівчат (у 2016 році — 326). Звільнено від покарання 2 021 неповнолітнього (у 2016 році — 2 273), у тому числі з випробуванням — в

1 639 випадках (у 2016 році— в 1 991 випадку), на підставі закону про амністію — у 213 випадках (у 2016 році — у 15 випадках). [23]

За умисне вбивство у 2016 році (Рис Д.2) було засуджено 22 неповнолітніх (із них у віці від 14 до 16 років — 6 неповнолітніх), 5 із яких скоїли злочин у стані алкогольного сп'яніння, групою осіб — у 12 випадках (за участю неповнолітніх — у 9 випадках, за участю дорослих — у 3). На момент вчинення злочину у 3 випадках неповнолітні мали повну загальну середню освіту, у 6 — базову середню освіту та у 3 випадках початкову загальну освіту. Серед них у родині з одним із батьків виховувалися 14 неповнолітніх, у школі-інтернаті (дитячому будинку) — 1 неповнолітній. До скоєння умисного вбивства 3 неповнолітніх перебувало на профілактичному обліку поліції та 2 вже вчинили злочин і були раніше засуджені. Всім неповнолітнім (22 особи) було призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк, зокрема строком від 3 до 5 років позбавлення волі було призначено 1 неповнолітньому, від 5 до 10 років — 12 неповнолітнім, від 10 до 15 років — 9 неповнолітнім. [23]

За умисне вбивство у 2017 році (Рис Д.3) було засуджено 14 неповнолітніх (із них у віці від 14 до 16 років — 3 неповнолітніх), у тому числі одну дівчину. Переважна більшість, а саме 8 неповнолітніх вчинили цей злочин у стані алкогольного сп'яніння. Групою осіб вчинили умисне вбивство 5 неповнолітніх, всі з яких — за участю дорослих. Неповнолітні засуджені за умисне вбивство виховувалися у родині з одним із батьків у 6 випадках, у школі-інтернаті (дитячому будинку) — 1 неповнолітній, решта — у повних сім'ях. Всім 14 неповнолітнім засудженим було призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк, зокрема в межах від 3 до 5 років позбавлення волі було призначено 1 неповнолітньому, від 5 до 10 — 4 неповнолітнім, від 10 до 15 років — 9 неповнолітнім. [23]

За умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень у 2016 році засуджено 43 неповнолітніх (із них у віці від 14 до 16 років — 9 неповнолітніх), серед них 5 дівчат. У 16 випадках цей злочин вчинювався неповнолітніми у стані

алкогольного сп'яніння, у 5 випадках — групою осіб, зокрема за участю неповнолітніх — в 1 випадку, а в 4 — за участю дорослих. 27 неповнолітніх мали базову загальну середню освіту, 12 — повну загальну середню освіту, 3 — початкову та без освіти — 1 неповнолітній. Ці неповнолітні виховувалися у родині з одним із батьків у 22 випадках, у школі-інтернаті (дитячому будинку) — 1 неповнолітній та 3 неповнолітніх — поза родиною. До скоєння цього злочину 3 неповнолітніх перебували на профілактичному обліку поліції та 8 уже були раніше засуджені. Із 43 неповнолітніх покарання у виді позбавлення волі на певний строк застосовано у 12 випадках, одного неповнолітнього звільнено від покарання та 30 звільнено від відбування покарання з випробуванням. [23]

У 2017 році за вчинення цього злочину засуджено 29 неповнолітніх (із них у віці від 14 до 16 років — 4 неповнолітніх), у тому числі 1 дівчина. У стані алкогольного сп'яніння вчинили цей злочин 8 неповнолітніх, групою осіб — 6 неповнолітніх, із них за участю інших неповнолітніх — 4 та за участю дорослих — 2 неповнолітніх. З 29 засуджених неповнолітніх було 14 учнів школи, ліцею, коледжу та гімназії, 5 студентів навчальних закладів. 16 із них виховувалися у родині з одним із батьків та 3 — поза родиною. До скоєння цього злочину 5 неповнолітніх раніше були засуджені. Покарання у виді позбавлення волі на певний строк було застосовано до 15 неповнолітніх, звільнено від покарання 14 неповнолітніх, у тому числі від відбування покарання з випробуванням 13 та на підставі акта про амністію — 1 неповнолітнього.

За згвалтування у 2016 році засуджено 5 неповнолітніх (як і у 2017 році), 2 з яких вчинило цей злочин у стані алкогольного сп'яніння (у 2017 році 2 неповнолітніх вчинило цей злочин у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння), 1 неповнолітній скоїв злочин групою осіб за участю дорослих (аналогічно у 2017 році). Усім 5 неповнолітнім засудженим було призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк, зокрема в межах від 2 до 3 та від 3 до 5 років позбавлення волі було призначено по 1 неповнолітньому, 3 неповнолітнім — від 5 до 10 років.

У 2017 році за звалтування неповнолітнім призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк у 3 випадках, 2 неповнолітніх звільнено від відбування покарання з випробуванням.

За злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у 2016 році засуджено 74 неповнолітніх, у тому числі 2 дівчат. У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння ці злочини неповнолітніми не вчинялися. Групою осіб було скоєно 5 злочинів, 2 з яких — за участю неповнолітніх та 3 — за участю дорослих. 24 неповнолітніх були студентами навчальних закладів та 29 — учнями шкіл, ліцеїв, коледжів та гімназій. Із 74 неповнолітніх покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено у 3 випадках, 28 неповнолітнім призначено покарання у виді штрафу, 2 — громадських робіт, звільнено від покарання 40 неповнолітніх, у 37 випадках — від відбування покарання з випробуванням.

За ці злочини у 2017 році засуджено 94 неповнолітніх, числі серед них 6 дівчат. У стані наркотичного сп'яніння вчинено 1 злочин, групою осіб — 4 злочини (і всі — за участю дорослих). Учнями шкіл, ліцеїв, коледжів та гімназій було 38 неповнолітніх, студентами навчальних закладів — 29. Покарання у виді позбавлення волі на певний строк із 94 засуджених призначено 10 неповнолітнім, арешт — 1 неповнолітньому, громадські роботи — 2, штраф — 42 неповнолітнім. 36 неповнолітніх звільнено від покарання, серед них 29 звільнено від відбування покарання з випробуванням та 6 — внаслідок застосування закону про амністію. [62]

Найбільшу кількість вчинених злочинів неповнолітніми становлять злочини проти власності. Так, у 2016 році за вчинення таких злочинів засуджено 2 734 неповнолітніх (із них 888 неповнолітніх вчинило злочин у віці від 14 до 16 років), зокрема 296 дівчат. У стані алкогольного сп'яніння вчинено 140 злочинів проти власності, у стані наркотичного сп'яніння — 2 злочини, групою осіб — 1 242 злочини, серед них за участю неповнолітніх — 660 та за участю дорослих — 582 злочини. Із 2 734 неповнолітніх засуджених за означені злочини було 1 539 учнів шкіл, ліцеїв,

коледжів та гімназій, 537 студентів навчальних закладів. У родині з одним із батьків виховувалися 1 186 неповнолітніх, у школі-інтернаті (дитячому будинку) — 81 неповнолітніх, поза родиною — 137 неповнолітніх, решта виховувалися в повних сім'ях (фактично половина від загальної кількості). До скоєння цього злочину 150 неповнолітніх перебувало на профілактичному обліку поліції або направлялись у спеціальні навчально-виховні заклади та 453 вже були раніше засуджені. Слід зазначити, що покарання у виді позбавлення на певний строк було застосовано до 372 неповнолітніх, арешт — до 25 неповнолітніх, громадські роботи призначалися 246 неповнолітнім та штраф — 243. Звільнено від покарання 1 797 неповнолітніх, у тому числі від відбування покарання з випробуванням — 1 546 та внаслідок застосування акта про амністію — 6 неповнолітніх. [62]

У 2017 році за вчинення зазначених злочинів засуджено 2 453 неповнолітніх (із них 787 неповнолітніх вчинило злочин у віці від 14 до 16 років), у тому числі 280 дівчат. У стані алкогольного та наркотичного сп'яніння неповнолітніми вчинено злочини проти власності у 106 випадках, групою осіб — 1 131 неповнолітнім, за участю неповнолітніх — 672 злочини та за участю дорослих — 456 злочинів, 3 неповнолітніх вчинили злочин організованою групою. 516 неповнолітніх були студентами навчальних закладів, а учнями шкіл, ліцеїв, коледжів та гімназій — 1 295 неповнолітніх. У родині з одним із батьків виховувалися 1 061 неповнолітніх, у школі-інтернаті (дитячому будинку) — 63 неповнолітніх, поза родиною — 114 неповнолітніх, решта виховувалися в повних сім'ях (більше половини від загальної кількості).

До скоєння цього злочину 94 неповнолітніх перебувало на профілактичному обліку поліції або направлялись у спеціальні навчально-виховні заклади та 357 були засуджені раніше. Покарання у виді позбавлення волі на певний строк було застосовано до 306 неповнолітніх, арешт — до 13 неповнолітніх, громадські роботи призначалися 155 неповнолітнім та штраф — 260. Звільнено від покарання 1 654 неповнолітніх, у тому числі від відбування покарання з

випробуванням — 1 348 та внаслідок застосування закону про амністію — 156 неповнолітніх.

Окремо слід відзначити категорію неповнолітніх потерпілих. За даними ДСА в кримінальних провадженнях, які були предметом розгляду суду першої інстанції за 2017 рік кількість неповнолітніх потерпілих становить 1 754 дитини, у 2016 році — 1 739. Так, у 2017 році внаслідок вчинення злочинів проти життя, здоров'я, статевої недоторканності неповнолітнього потерпілими стало 438 неповнолітніх (у 2016 році — 516 неповнолітніх), з них: жертвами умисного вбивство стало 11 неповнолітніх (у 2016 році — 19 неповнолітніх), жертвами зґвалтування — 38 неповнолітніх (у 2016 році так само), кількість потерпілих неповнолітніх внаслідок вчинення злочинів проти власності щодо них склала 931 дитина (у 2016 році — 890 неповнолітніх). Від злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту, винуватців злочинів яких було засуджено у 2017 році, постраждали 256 дітей, а у 2016 році — 233 неповнолітніх потерпілих. [62]

Варто зазначити, що кількість оскаржень судових рішень суду першої інстанції, постановлених щодо неповнолітніх, є незначною. Її показник не перевищує 1 % від загальної кількості прийнятих судових рішень.

Наведена судова статистика, навіть за умови наявного значного залишку нерозглянутих кримінальних проваджень на кінець звітного періоду 2017 року (а це більше 2 500 проваджень), що зумовлений здебільшого нестачею суддівських кадрів та навантаженням на служителів Феміди, є «показовим» щодо ситуації, яка склалася зі злочинністю неповнолітніх (поширення злочинності серед неповнолітніх незалежно від складу сім'ї, освіти, збільшення випадків вчинення ними злочинів у стані алкогольного і наркотичного сп'яніння, групою осіб (зокрема за участю дорослих) та організованою групою, повторних злочинів, зміщення вікового цензу особи винного у бік зменшення). [62]

Саме тому особливо гостро мають постати питання подальшого реформування чинного законодавства у сфері кримінальної політики щодо

неповнолітніх як однієї з найбільш кримінально вразливих верств населення, приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та ефективної його реалізації на практиці.

3.2 Заходи профілактики злочинності неповнолітніх

Криміногенними факторами, що впливають на формування злочинної поведінки підлітка, є:

- на соціально-економічному рівні досить високий рівень безробіття як серед батьків, так і серед працездатних неповнолітніх, низький рівень заробітної плати;

- на соціально-психологічному рівні спостерігається досить високий рівень захворюваності підлітків на розлади психіки внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

- на соціально-культурному рівні недостатньо розвинута мережа культурно-просвітницьких і наукових закладів, відсутність культурно-просвітницької діяльності, спрямованої на формування позитивної мотивації у неповнолітніх;

- на організаційно-управлінському рівні відсутність чіткої регіональної програми, яка б сприяла нейтралізації загальносоціальних факторів протиправної спрямованості поведінки неповнолітніх; відсутність системи та механізму координації дій установ та служб, що захищають інтереси неповнолітніх, формальний характер організаційно-управлінських заходів відносно неповнолітніх та їхніх батьків, що здійснюються службами у справах неповнолітніх та кримінальною міліцією у справах неповнолітніх; відсутність дієвого контролю з боку сім'ї, школи та правоохоронних органів за процесом розвитку неповнолітнього (формування мотивації до навчання, праці та змістовного дозвілля);

- на сімейно-побутовому рівні злочинність неповнолітніх складається з

комплексу, що поєднує такі фактори: у зв'язку з працевлаштуванням батьків на роботу за кордоном більшість неповнолітніх виховуються у фактично неповній родині або виховуються старшими братами, сестрами, дідусями, бабусями, вихователями, гувернантками; наявність негативних факторів у взаємовідносинах між батьками та дітьми, коли перші пиячать, знущаються над неповнолітніми або мають судимість. Аналізуючи різні типи неповнолітніх правопорушників (з установкою на злочинну діяльність; з антисуспільною спрямованістю, не досягнувши рівня злочинної установки; з нестійкою спрямованістю; з цілком позитивною спрямованістю), було з'ясовано, що за типом мікросередовища можна визначити тип деформації особистості і навпаки, якщо визначено тип деформації поведінки неповнолітнього, можна з певним ступенем очевидності визначити тип мікросередовища, аморальних та протиправних впливів.

З метою усунення або нейтралізації факторів негативного впливу на поведінку неповнолітніх необхідно:

- забезпечення комплексного впливу на особистість та на її соціальне середовище, інакше через деякий час особа може знову повернутись у відповідне середовище та поновити свою злочинну діяльність;

- інформаційне забезпечення про обставини особистості та її середовища на різних стадіях боротьби зі злочинами (попередження правопорушень, розслідування, судового розгляду, виконання покарання, ресоціалізації після відбуття покарання).

Позитивних результатів у побудові системи запобігання злочинності неповнолітніх, на нашу думку, не можна досягти лише заходами, які застосовують органи внутрішніх справ України. Слід застосовувати цілу низку загальнодержавних заходів, а саме: економічних, соціальних, морально-етичних, правових тощо. Тільки у комплексі, творчій співпраці з органами освіти, громадськими організаціями, соціальними центрами, усіма громадянами можна досягти поступового зниження рівня злочинності неповнолітніх, оскільки суспільство.

Отже, у детермінації злочинності неповнолітніх домінують соціальні фактори. Тому її попередження має здійснюватися шляхом розгортання розгалуженої системи державних та поза державних заходів соціальної допомоги підліткам, що не можуть працевлаштуватися, живуть у скрутних умовах, перебувають у конфлікті з законом тощо. Необхідно створювати та фінансувати відповідні благодійні фонди, створювати робочі місця для неповнолітніх, організовувати їх навчання, здійснювати професійну підготовку з урахуванням кон'юнктури на ринку праці. Дуже важливо посилити боротьбу з проституцією, яка досить поширена серед неповнолітніх.

На сучасному етапі необхідно розробити науково-обґрунтовану концепцію запобігання злочинності неповнолітніх, що буде складовою загальної концепції національної політики України щодо неповнолітніх.

Концептуальна ідея попередження злочинності неповнолітніх втілюється крізь органічно поєднані напрямки:

1. виховання моральності та поваги до закону в умовах сім'ї;
2. своєчасне виявлення та усунення факторів впливу на протиправну поведінку неповнолітніх;
3. ефективне запобігання злочинності неповнолітніх автоматично посилює боротьбу з усією злочинністю.

З 2010 року в Україні запровадили нову державну політику у сфері захисту прав дітей, розробили Концепцію розвитку кримінальної юстиції [50] щодо неповнолітніх, що передбачала пріоритет соціально-правового захисту і профілактики правопорушень серед дітей, які потрапили у конфлікт із законом, над притягненням їх до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів. В умовах збройного конфлікту та глибокої соціально-економічної кризи проблема розбудови системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх відійшла на задній план, тому влада пішла спрощеним шляхом часткового реформування.

Розпочато модернізацію органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, змінилися пріоритети їх діяльності, відбувся перерозподіл повноважень між суб'єктами профілактики правопорушень і злочинів, що

вчиняються неповнолітніми. Якщо до 2010 р. неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень і злочинів, в основному займалися органи охорони правопорядку, зокрема, відповідні підрозділи МВС України, органи прокуратури України, то після 2010 р. панівна роль у роботі з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, відводиться соціальним службам для сім'ї та дітей. На нашу думку, головну роль в профілактиці злочинності серед неповнолітніх займають органи національної поліції. Однак, незважаючи на проведене реформування органів внутрішніх справ у органи національної поліції впродовж 2015-2017 років, внесення змін у зв'язку з цим у велику кількість нормативно-правових актів, реальні ж зміни щодо запобігання вчиненню неповнолітніми злочинів виразились лише у перейменуванні відповідного структурного підрозділу правоохоронного органу. Так, до реформування органів національної поліції відділ ювенальної превенції, який на сьогоднішній день відповідає за стан злочинності серед неповнолітніх, мав назву кримінальної міліції у справах дітей (далі – КМСД) та по сьогоднішній день керується внутрішніми наказами [54] Міністерства внутрішніх справ України, які регулювали діяльність КМСД. Законом України «Про пробацію» [52, 66] від 05.02.2015 р., шляхом реорганізації кримінально-виконавчої інспекції, яка забезпечує виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, створено органи пробації у складі Державної пенітенціарної служби України. Нині триває робота з розгортання повноцінної системи пробаційних підрозділів на місцях, тому наступним кроком буде відкриття центрів пробації на базі обласних управлінь пенітенціарної служби, а потім перейдуть до районів. З цією метою, Законом України «Про пробацію» вводиться в дію нове поняття для сучасного законодавства, яке стосується запобігання вчиненню новим злочинам, – волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією. Оскільки, поняття пробації знаходиться на сьогоднішній день лише на стадії початку втілення в реальність, а окремі положення закону, зокрема щодо пробаційних програм, ще не набрали чинності, ми не можемо надати оцінку якості проведеної реформи. [53]

У контексті соціально-екологічного підходу та спираючись на ідей проактивного управління криміногенною ситуацією, ми вважаємо, що у профілактиці правопорушень неповнолітніх провідне місце має надаватися не індивідуальній, а загальній профілактиці. У свою чергу, вона повинна бути спрямована на усунення передумов виникнення відхилень у розвитку особистості дитини, яка ще не стала на шлях злочинів.

Система запобігання злочинності неповнолітніх повинна розглядатись не тільки як діяльність суб'єктів профілактики, але й містити рівні та форми профілактики, заходи попереджувального впливу, а також об'єкти профілактики. Запобігання злочинності неповнолітніх повинно базуватись не лише на правових засобах, а й передбачати використання соціальних, психологічних, економічних, культурних, виховних та медичних заходів.

У цьому зв'язку, рання (первинна) профілактика тлумачиться нами як сукупність заходів, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями для: покращення умов життя та виховання неповнолітніх у випадках, коли зовнішні обставини загрожують їх нормальному розвитку; знешкодження джерел антисоціального впливу на них (ЗМІ, соціальні мережі, Інтернет тощо); корекції розвитку особистості неповнолітніх, які мають некримінальні відхилення у поведінці.

Вторинна профілактики полягає в усуненні факторів, що зумовили злочини неповнолітніх, з метою виключення можливості їх вчинення у майбутньому. До неї входить: своєчасне припинення злочинів, унеможливлення їх продовження; порушення кримінальної справи, вибір запобіжних заходів; забезпечення виховно-профілактичного впливу кримінально-процесуальними методами; застосування правових заходів до осіб, які залучили неповнолітніх до злочинної діяльності або тих, хто не виконує своїх обов'язків з виховання дітей; оздоровлення соціально-психологічного середовища дітей та молоді.

Третинна профілактики спрямована на боротьбу з рецидивною злочинністю. Вона включає такі заходи: перевиховання та виправлення

неповнолітніх злочинців; надання допомоги у працевлаштуванні осіб, звільнених з місць позбавлення волі; усунення джерел криміногенного впливу на них у побутовому оточенні.

Зупинимось на детальнішій характеристиці ранньої (первинної) профілактики злочинної поведінки неповнолітніх.

Безперечно, що стосується проблеми впливу ЗМІ на неповнолітніх необхідно здійснювати контроль якості інформаційної продукції, завдання батьків полягає в наданні рекомендації щодо її вибору та обговорення з наданням правильних висновків. Але для того, щоб батьки могли давати відповідні рекомендації з вказаних питань своїм дітям, вони повинні самі бути обізнані з особливостями цієї проблеми. Тому можливо дати рекомендацію ЗМІ організувати з цієї тематики спеціальні програми для батьків.

Налагодження видання й поширення науково-популярної літератури, тематичних сайтів з актуальних питань впливу ЗМІ на свідомість та поведінку неповнолітніх.

В сучасних умовах нарощування темпів інформаційного забезпечення суспільства, використання нових інформаційних технологій та відповідне розширення масиву їх споживачів вимагає систематичного дослідження особливостей впливу ЗМІ на свідомість та поведінку неповнолітніх. Такі дослідження повинні проводитись науковцями. При цьому результати досліджень у вигляді методичних рекомендацій для фахівців, а також у вигляді популярних видань повинні доводитися до широкого загалу.

Доречним, на нашу думку, буде введення в шкільну програму спеціальних курсів з медіаграмотності. Необхідно володіти знаннями щодо небезпек, що несуть із собою цифрові технології, розуміти як на нас впливає інформаційний тиск. Важливо вміти захищатися від цих небезпек і користуватися можливостями, які надають медіа. Виховувати в собі медіаграмотність, захистити дітей від кібербулінгу тощо. Сьогодні такі курси доступні на платформі PROMETEUS, наприклад, «Медіаграмотність для освітян», який зараз адаптується і для школярів. [44]

Збільшення кількості кіно- та телефільмів для неповнолітніх, які пропагують правові шляхи вирішення життєвих проблем. Доречним прикладом став український телесеріал «Школа» про життя сучасної школи, підлітків, їхні стосунки з учителями та батьками. Виробництво — «1+1 продакшн». Режисерами телесеріалу виступили Ірина Литвиненко, Сергій Толкушкін та Сергій Уманець. Суттєве зменшення власного виробництва вітчизняних фільмів та інформаційної продукції культурного спрямування спричинило заповнення загального обсягу трансляції низькоякісною продукцією, що не сприяє підвищенню духовного рівня неповнолітніх та рівня їх правосвідомості. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про телебачення й радіомовлення» і ст. 22 Закону України «Про кінематографію» мінімальні квоти для вітчизняного культурного продукту становлять 50 % і для вітчизняних фільмів – 30 %. Однак, ці квоти не виконуються. Необхідна ефективна державна підтримка розвитку цієї галузі у напрямку вироблення високоякісної інформаційної продукції для молоді, та жорсткого контролю за дотриманням вказаних вище квот.

Посилення вимог щодо дотримання етичних норм журналістами та працівниками ЗМІ. Формування культури професійної та чесної журналістики є запорукою становлення довіри до ЗМІ та зменшення їх деструктивного впливу на неповнолітніх. Цьому повинно сприяти створення Всеукраїнських громадських організацій: Комісії з журналістської етики, Національної спілки журналістів України, Об'єднання Незалежних медіа-профспілок України. Особливо комісії з журналістської етики, яка входить до Міжнародного альянсу преси і має етичний кодекс українського журналіста, п.18 якого вимагає від журналіста бути особливо обережним при висвітленні питань пов'язаних з дітьми.

Зважаючи на великий вплив, про що щазначалось вище, Інтернет-простору та соціальних мереж, їх необхідно застосовувати як інструменти ранньої (первинної) профілактики злочинної поведінки неповнолітніх.

Одним із варіантів, може бути доступ до психологічного супроводу, в тому числі і шляхом використання «гарячої» телефонної лінії». Так, наприклад, до Всесвітньої організації Child Helpline International входять 173 дитячі лінії телефону довіри із 142 країн світу. 1 січня 2013 року Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» – одна з провідних неурядових організацій України у сфері захисту прав жінок та прав дітей – відкрив окрему Національну дитячу «гарячу» лінію. Метою роботи Національної «гарячої» лінії є надання в телефонному, електронному та письмовому режимах безкоштовних інформаційних, соціально-психологічних та правових консультацій усім, хто звертається. Цільовою групою послуг «гарячої» лінії є особи віком до 18 років, які потребують консультації щодо захисту їхніх прав та інтересів, психологічної та правової підтримки в складних життєвих обставинах, а також дорослі люди, яким потрібна інформація стосовно захисту прав та інтересів дитини. Національна дитяча «гаряча лінія» за номером 0 800 500 225 та коротким номером 116 111 поєднала елементи трьох видів дитячих телефонних ліній, визначених міжнародними стандартами консультування дітей, hotline – «гаряча лінія», trustline – лінія довіри і helpline – лінія допомоги. Вона – для дітей і про дітей, її основна функція – дати кожній дитині, яка цього потребує, можливість бути почутою та здобути підтримку. Спектр консультацій на дитячій «гарячій» лінії є доволі широким. Кваліфіковані психологи, юристи та соціальні працівники надають консультації щодо дій у ситуаціях жорстокого поводження з дітьми, залякування, комерційної експлуатації, складних стосунків у сім'ї, з питань опіки над дітьми, юридичних питань, взаємин між дітьми, шкільних проблем, пов'язаних з психосоціальним і психічним здоров'ям та безпеки дітей он-лайн і т.д. Основними видами консультацій, що надаються на «гарячій» лінії, є інформаційні (94%), психологічні (4,4%) та правові (1,6%). [76]

Говорячи про первинну профілактику злочинності неповнолітніх з точки зору використання мережі Інтернет, необхідно зазначити, що основними нарядами цієї роботи є: використання соціальних Інтернет-мереж для

моніторингу кримінологічно значимої інформації, створення спеціалізованих блогів, організації чатів; задіяння Інтернету речей (електоронні пристрої для дистанційної ідентифікації місця знаходження особи; системи дистанційного контролю концентрації алкоголю в крові водія та ін.); створення спеціалізованих сайтів із практичними рекомендаціями щодо запобігання фоновим для злочинності явищам; Інтернет-картографування кримінологічної інформації та ін.

Необхідно зазначити, що соціальні мережі для запобігання злочинності використовуються вже тривалий час правоохоронцями низки держав. Правоохоронці намагаються використовувати нові технології, зокрема і ті, що отримані завдяки наявності соціальних мереж, для виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів. Ними здійснюється постійний моніторинг підозрілих блогів, чатів, сайтів тощо з метою отримання оперативної вагомості для правоохоронців інформації. Також соціальні мережі широко використовуються правоохоронними органами зарубіжних країн як засіб для зв'язків із громадськістю у тому числі з метою отримання криміналістично значимої інформації. Сьогодні, в контексті сучасного стану протиправного використання соціальних мереж, прогнозованого зростання у найближчому майбутньому кількості та суспільної небезпеки реальних і потенційних загроз, що виходять із кібернетичного простору, можна констатувати, що створення ефективної системи протидії таким деструктивним явищам і локалізації відповідних загроз можливе лише через безпосереднє використання правоохоронними органами нашої держави у взаємодії із компетентними органами інших зарубіжних країн специфічних можливостей самих соціальних мереж. [12]

Необхідно зазначити, що моніторинг соціальних Інтернет-мереж може бути також використаний для запобігання доведення до самогубства. Відомо, що негативним напрямом застосування мережі Інтернет є поширення в соціальних мережах координованих ігор для неповнолітніх з метою доведення гравця до самогубства, а також здійснення Інтернет-моббінгу (кібермоббінгу,

кібербулінгу). При цьому Інтернет-моббінг (Internet-mobbing) – це умисні образи, погрози, дифамації і повідомлення іншим даних, що компрометують за допомогою сучасних засобів комунікації, як правило протягом тривалого періоду часу.

Інтернет-моббінг здійснюється в мережі Інтернет за допомогою електронної пошти, програм для миттєвого обміну повідомленнями в соціальних мережах, а також через розміщення на відеопорталах непристойних відеоматеріалів [29]. Необхідно зазначити, що з метою посилення відповідальності за доведення до самогубства до ст. 120 Кримінального кодексу України [35] Законом України від 8 лютого 2018 року № 2292-VIII були внесені зміни щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства.

З цього приводу доцільним буде використання зарубіжного досвіду, зокрема, у Канаді, наприклад, існує спеціалізована національна мережа PREVNet, яка об'єднує 130 провідних канадських дослідників та 62 національні молодіжні організації. На сайті PREVNet надається інформація у вигляді практичних рекомендацій для неповнолітніх та їхніх батьків щодо вирішення вказаної проблеми. Також проводяться відповідні тренінги та надаються роз'яснення з юридичних питань. [12]

Необхідно зазначити, що запобігання фоновим для злочинності явищам є важливим складником запобігання злочинності в цілому. При цьому фонові для злочинності явища є формами масової асоціальної поведінки (наркотизація, алкоголізація, нелегальна міграція, проституція, дитяча безпритульність тощо), їх поширення в перспективі закладає фундамент, окреслює контури майбутньої кримінальності суспільства.[11]

Говорячи про спеціально-кримінологічне запобігання фоновим для злочинності явищам необхідно зазначити, що Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC) розроблені рекомендації щодо використання мережі Інтернет для запобігання наркоманії, зокрема щодо створення спеціалізованого сайту з даної проблеми [77]. При

цьому сайт повинен містити: інформацію про організацію, що створила сайт, її досягнення та принципи роботи; інформацію про наркотики та наслідки їх негативної дії на організм людини; загальну правову інформацію з даного питання; посилання на подібні організації; детальну інформацію про те, як зацікавлені особи можуть брати участь у даному проекті, та адреси відповідних контактних центрів. [78].

Для спеціально-кримінологічного запобігання злочинності можливе також використання картографування кримінологічної інформації (створення інфографіки) – способу візуалізації на карті різноманітних правопорушень, який використовується аналітиками насамперед для аналізу злочинів і конкретизації специфіки їх скоєння. Крім того, Інтернет-картографування є зручним способом отримання необхідної інформації. Зокрема, у США функціонує безкоштовний Інтернет сервіс – Family Watchdog, який допомагає отримати інформацію щодо зареєстрованих осіб, що скоїли злочини, пов'язані із сексуальним насильством. [79]

Залучення ЗМІ до запобігання злочинності серед неповнолітніх є одним з найбільш перспективних напрямків, враховуючи специфічність та масштаби їх впливу на неповнолітніх. При цьому запобіжні дії повинні охоплювати всі аспекти проблеми, а саме залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, а також підвищення рівня правової культури (започаткування циклу теле- та радіопередач з цієї проблеми, розширення інформаційного висвітлення її у пресі, розробка відповідних методичних рекомендацій); переорієнтація ЗМІ, і в першу чергу телебачення, з акцентування на продукції, що містить елементи агресії та насильства на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку.

ВИСНОВКИ

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх — одна з центральних проблем боротьби зі злочинністю загалом. Показники злочинності неповнолітніх відбивають певною мірою ситуацію в суспільстві загалом, причому не тільки на теперішній час, але і в майбутньому.

Розглянуто особливості розвитку неповнолітніх та встановлено, що їх нервова система увесь час знаходиться у процесі становлення та вдосконалення, тоді як у дорослих вона вже сформована, що, як слід потребує більш послідовного розгляду особливостей їх психологічного та вікового розвитку. Психічний та віковий розвиток особи неповнолітнього є тими критеріями, які, з одного боку, визначають здатність особи бути учасником певних правовідносин, в нашому випадку тих, які виникають з приводу вчинення правопорушення, з другого – вказують на індивідуальні (особистісні) його характеристики. Психічні якості особи неповнолітнього правопорушника можна розглядати як основу внутрішньо-психічних процесів, пов'язаних із вибором стереотипів протиправної поведінки, з різними варіантами мотиваційних програм. В той же час соціально-демографічні та правові ознаки, а також соціальні прояви створюють іноді сприятливі умови для реалізації цих тенденцій. Вікова періодизація, яка досить послідовно вивчена у педагогіці та психології, має суттєве значення для розв'язання питання про можливість особи бути суб'єктом відповідальності, соціально-психологічними передумовами якої є здатність неповнолітнього усвідомлювати соціальну значущість своїх вчинків та прогнозувати їх небезпеку.

Здійснено вивчення особливостей кримінальної поведінки неповнолітніх, що детермінується низкою факторів, перш за все, загальносоціального характеру, які поєднують соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-культурні, організаційно-управлінські, сімейно-побутові та інші сфери життя. Серед них значно сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми такі обставини, як низький життєвий рівень населення в умовах економічної

кризи, безробіття батьків та відсутність у них коштів на виховання дітей, безконтрольність за поведінкою дітей, розпад сімей, алкоголізм і наркоманія, зниження правосвідомості населення, девальвація моральних цінностей, неналежний стан профілактичної роботи з девіантними підлітками. Недосконалість державної системи соціального захисту також істотно впливає на стан злочинності неповнолітніх.

Враховуючи специфіку досліджуваної вікової категорії, у нашій роботі ми окремо розглянуто загальносоціальні чинники, які, на нашу думку, найбільше впливають на формування у неповнолітнього криміногенних якостей та властивостей, які призводять до вчинення злочину, а саме: економічне становище суспільства, рівень безробіття, моделі виховання в сім'ї тощо.

Дослідили роль засобів масової інформації у формуванні особистості неповнолітнього, зокрема, і негативний вплив. Визначено, що складовою частиною негативного впливу ЗМІ на протиправну поведінку неповнолітніх є значний відсоток трансляції інформаційної продукції з елементами насильства та агресії, безконтрольність доступу неповнолітніх до такої інформаційної продукції, недостатня увага до цієї проблеми з боку батьків, педагогів, працівників служб у справах неповнолітніх, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, органів досудового слідства й судів тощо.

Проведено аналіз кримінологічної ситуації в Україні. Виявлено, що найбільш характерними мотивами вчинення злочинів неповнолітніми є користь, помста та хуліганські мотиви. Користь, як мотив вчинення злочину в структурі злочинності, займає одне із перших місць. Першість серед мотивів вчинення злочинів проти життя та здоров'я становлять мотиви ревнощів.

Констатовано, що ефективна діяльність системи юстиції, яка здатна попереджувати підліткову злочинність і забезпечувати реабілітацію неповнолітніх правопорушників, можлива лише шляхом належної координації роботи усіх уповноважених на це органів влади.

На нашу думку, найбільш ефективним елементом соціального механізму запобігання злочинності неповнолітніх будуть не суворі санкції закону, а

поступова заміна законів моральними нормами, поширення відповідних звичаїв і традицій загальнолюдської та національної спрямованості. Сподівання на реальні зміни у стані злочинності неповнолітніх дає не покарання як таке, а розвиток культури суспільства й окремо кожного його члена. У зв'язку з цим вбачається, що особливе місце повинна посідати пропаганда правових знань, ідеологічного (духовного) виховання підлітка, інших ключових ціннісних орієнтацій неповнолітніх, форми їхніх позитивних мотиваційних поведінкових устремлінь та надання профілактиці адресного характеру.

Основними напрямками запобігання мають бути: 1) підтримка благополуччя та духовного клімату в сім'ї, виховання педагогічної грамотності батьків; 2) навчання як повсякденний і повсюдний тривалий процес соціалізації неповнолітнього населення, запровадження у регіонах навчання у спеціалізованих ліцеях важковиховних неповнолітніх; 3) забезпечення трудової зайнятості неповнолітніх; 4) надання юридичної допомоги з питань працевлаштування; 5) забезпечення дозвілля як елементу суспільного життя, конче необхідного неповнолітнім для повноцінного розвитку; 6) створення умов для підтримки здоров'я, оскільки неувага до цієї проблеми створює підґрунтя для деградації неповнолітньої особи і суспільства в цілому.

Залучення ЗМІ до запобігання злочинності серед неповнолітніх є одним з найбільш перспективних напрямків, враховуючи специфічність та масштаби їх впливу на неповнолітніх. При цьому запобіжні дії повинні охоплювати всі аспекти проблеми, а саме залучення ЗМІ до пропаганди медіаграмотності, здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, а також підвищення рівня правової культури (започаткування циклу теле- та радіопередач з цієї проблеми, розширення інформаційного висвітлення її у пресі, розробка відповідних методичних рекомендацій); переорієнтація ЗМІ, і в першу чергу телебачення, з акцентування на продукції, що містить елементи агресії та насильства на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімова Ю.А. Злочинність неповнолітніх в умовах економічної кризи // Право і суспільство. 2009. №. 2.С. 98–101.
2. Абросімова Ю.А. Кримінально-психологічні особливості злочинності неповнолітніх на загальному та регіональному рівнях // Часопис Київського університету права. 2007. №1.С.156–162.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - М.: Изд-во Ленинградского университета, 1968. 339 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. М.: МГУ, 1988. 480 с.
5. Антонян Ю. М. Психология убийства. М.: Юрист, 1997. 304 с.
6. Антонян Ю. М., Гульдан В. В. Криминальная патопсихология. М.:Наука, 1991. 243 с.
7. Бабенко А.М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? // Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-1.С. 296-300. – [Електронний ресурс]: URL: http://www.pap.in.ua/3-_2013/8/Babenko%20A.M
8. Бесчастный В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С. 207-213. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/1/40>.
9. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психологические исследования. М.: Просвещение, 1968. 464 с.
10. Волкова А. Чтобы семимесячная сестричка не плакала, семилетний мальчик решил «успокоить” ее так, как видел в кино, - ударом ножа // Факты и комментарии, 2003. 18 июля. С. 31-35.
11. Бугера О.І. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності з використанням мережі Інтернет // Підприємництво і господарське право 2018. № 5. С.186-190.
12. Бугера О.І. Проблеми використання ЗМІ для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.

- 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія» / О. І. Бугера. — К., 2006. — 19 с.
13. Висковатова Т.П. Задержка психического развития, обусловленная неблагоприятным влиянием природных и антропогенных факторов. Одесса: ЮУПУ, 1996. 264 с.
14. Вітвіцька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний та фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Вітвіцька. К., 2002. 20 с.
15. Вітенко І.С. Загальна та медична психологія. К.: Здоров'я, 1994. 295 с.
16. Волков Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения / Казань, 1975. С. 49—56.
17. Гавловський В.Д. Щодо використання соціальних мереж для виявлення, розкриття та попередження злочинів. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Київ: Міжвідом. наук. дослід, центр з проблеми боротьби з організ. злочинністю. 2012. № 2 (28). С. 271-282.
18. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0016.
19. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні: [монографія]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 206 с.
20. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні, 2018 р.// Соціологічна група Рейтинг. URL: ratinggroup.ua/.../0063e745819871f4c68
21. Демчихіна Є.С. Проблемні питання кримінологічної характеристики та детермінації злочинної поведінки неповнолітніх // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 99-101.
22. Економічна активність населення України 2017: стат. збірник // Державна служба статистики URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
23. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року; січень-грудень 2017 року: інформація Генеральної Прокуратури України від

- 12.01.2018 р. URL: www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820#
24. Закалюк А.П., Коротенко А.И., Москалюк Л.Н. Допреступное поведение и механизм совершения преступления при нарушениях психіки пограничного характера. // Проблемы изучения личности правонарушителя. (Сборник научных трудов). М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. С.143-156.
25. Закірова С. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи // URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuvenalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350
26. Зелинский А.Ф. Криминальная психология К. : Юринком Интер, 1999. 184 с.
27. Злочинність в Україні: Стат. Збірник/ Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск Калачова І.Київ, 2011. 117 с.
28. Касьянов В.В. Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов/н/Д.: Феникс, 2002. 480 с.
29. Кібермоббінг. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
30. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктна законотворчість: поняття і функції // Право України. 2002. № 6. С. 25-31.
31. Конвенція про права дитини // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей.- К.: «Прем'єр Медіа», 2003.– 412 с.
32. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996.– № 30. Ст.141.
33. Користін О.Є. Особливості злочинності неповнолітніх та специфіка її профілактики (за матеріалами південного регіону) // Південноукраїнський юридичний часопис. 2014. № 4. С.16-19.
34. Криминология : учеб. для юрид. вузов / под ред. Долговой А.И. — М. : Изд. группа ИНФРА–НОРМА, 1997. — 784 с.
35. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
36. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran781#n781>

- 37.Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монограф. / кол. авторів: Голіна В.В., Ємельянов В.П., Воднік В.Д. та ін.; за заг.ред. професорів В.В. Голіни та В.П. Ємельянова. Х. : Право, 2006. 292 с.
- 38.Кримінологія. (Особлива частина): навчальний посібник / Кол. авторів Блага А. Б., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 390 с.
- 39.Луняк М.О. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів. Навчальний посібник. Ніжин: Видавництво НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. 91 с.
- 40.Лутковська В.В., Павлова Є.Б., Коваленко А.П. Структурні пропозиції щодо концепції ювенальної юстиції в Україні, розроблені міжвідомчою робочою групою при Верховному Суді України // Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві. Посібник для тренінгів.- книга 2. К.: «Кобза», 2005.С. 124-126.
- 41.Международные акты о правах человека. Сборник документов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М, 1999. 784 с.
- 42.Моїсєєв Є.М., Джужа О.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) К.: НВТ Правник, 1998. 84 с.
- 43.Моніторингового звіту громадських організацій щодо виконання в 2010–2013 роках національних планів заходів із впровадження Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», 2014. URL: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library
- 44.Медіаграмотність для освітян: онлайн курс // PROMETEUS. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-1:CZ+MEDIA101+2018_T3/about
- 45.Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення: Методичні рекомендації / Загальна редакція: Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б. К.: ТОВ

«Агентство «Україна», 2017. 76 с .

46. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навчально-методичний посібник. Київ, 1996. 352 с.

47. Орлов В.С. Подросток и преступление: Основные пути предупреждения преступлений несовершеннолетних. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. 202 с.

48. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнів професійних закладів освіти : навч.-метод. посібник / Г.Є. Гребенюк, В.В. Дегтярьов, А.Л.Протопопов // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2013. № 5 . К.: Наук. світ, 2001. 86 с.

49. Поліщук В. «Один вдома» не по-кіношному // Голос України. 2005. 2 червня. № 100.

50. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні Розпорядження КМУ від 12 жовтня 2011 р. N 1039-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-%D1%80>

51. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної ради України. — 2004. — № 14. — С. 192.

52. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. (зі зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2015. – №13. – Ст. 93. 5.

53. Положення про організацію діяльності волонтерів пробації [Електронний ресурс] / Затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 17.01. 2017 р. № 98/5 / Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 18.01.2017 р. №65/29933 / <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17>.

54. Про організацію роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей [Електронний ресурс] / Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 р. № 1176 / Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 15.01.2013 р. за №121/22653 / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13..>

55. Раска З. Борьба с преступностью и социальное управление / Раска З. Рига,

1984. 172 с.

56.Рябчинська О.П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська. — К., 2003. — 20 с.

57.Сегедін В. Актуальні питання забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному процесі // Прокуратура. Людина. Держава. 2005. № 4. С. 40-44.

58.Селецкий А.И., Тарарухин С.А. Несовершеннолетние с отклоняющимся поведением. К.: Вища школа, 1981. 238 с.

59.Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности. М.: Издательство НОРМА, 1998. 285 с.

60.Ситнік О.М. Кримінологічний аналіз рівня і динаміки втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність в Україні.// Вісник Кримінологічної асоціації України. 2018. № 1 (18). С. 156–166

61.Ситнік О.М. Кримінологічний аналіз структури втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 52–56.

62.Слущка Т. Злочини неповнолітніх: про що говорить статистика? //Судебно-юридическая газета URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochini-nepovnolitnikh-pro-scho-govorit-statistika>

63.Сокурянська Л.Г. Підліток у великому місті : фактори та механізми соціалізації. Х., 2000. 205 с.

64.Стан злочинності у 2017 році // Державний комітет статистики <http://www.ukrstat.gov.ua/>

65.Туз Н.Д. Причини і умови, що сприяють втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність [Текст] / Н. Д. Туз // Митна справа. – 2012. – № 6(84). – С. 125-132.

66. Типове положення про сектор ювенальної пробації із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 2024/5 від 6.06.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17>
67. Українське законодавство та Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (порівняльно-правовий аналіз) К., 2010. 196 с.
68. Українське суспільство за 25 років: динаміка деяких соціальних показників: соціологічне дослідження 2017 р. // КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id>
69. Умови праці працівників у 2017 році.. Статистичний збірник // Державна служба статистики URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
70. Филонов В.П. Актуальные проблемы современной криминологии: [монография] / В.П. Филонов. Донецк: Донеччина, 1997. 288 с.
71. Фіалка М. І. Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрямки профілактики. // Вісник Криминологічної асоціації України. 2013. № 5. С.133-140.
72. Чміль Г.П. Екранна культура: плюральність проявів. Х.: Крук, 2003. 336 с.
73. Шакур В. І. Злочинність неповнолітніх : нові виклики для України // Вісник Верховного Суду України. 2003. № 6. С.44—46.
74. Шкурко В. Мальчики играли в гангстеров и совершили три преступления за один день // Сегодня.- 2004. 27 апреля.– С. 6..
75. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Юзікова Наталія Семенівна; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 38 с.
76. Права дітей в Україні: як держава захищає та дотримується їх за результатами моніторингу скарг, що надходять на національну дитячу «Гарячу лінію» /Бороздіна К.А., Ковальчук Л.Г., Кривуляк А.О., Левченко К.Б., Саєнко А.В. Київ, 2014. URL: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_303.html
77. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL:

<https://www.unodc.org/unodc/en/about-unodc/index.html?ref=menutop>

78.INTERNET – using the internet for drug abuse prevention / United Nations Office on Drugs and Crime. Printed in Austria V.03-80721–April 2003–650. p. 49. URL: https://www.unodc.org/pdf/.../handbook_internet_english.pdf.

Family Watchdog. URL: <https://www.familywatchdog.us/>

ДОДАТКИ

Додаток А

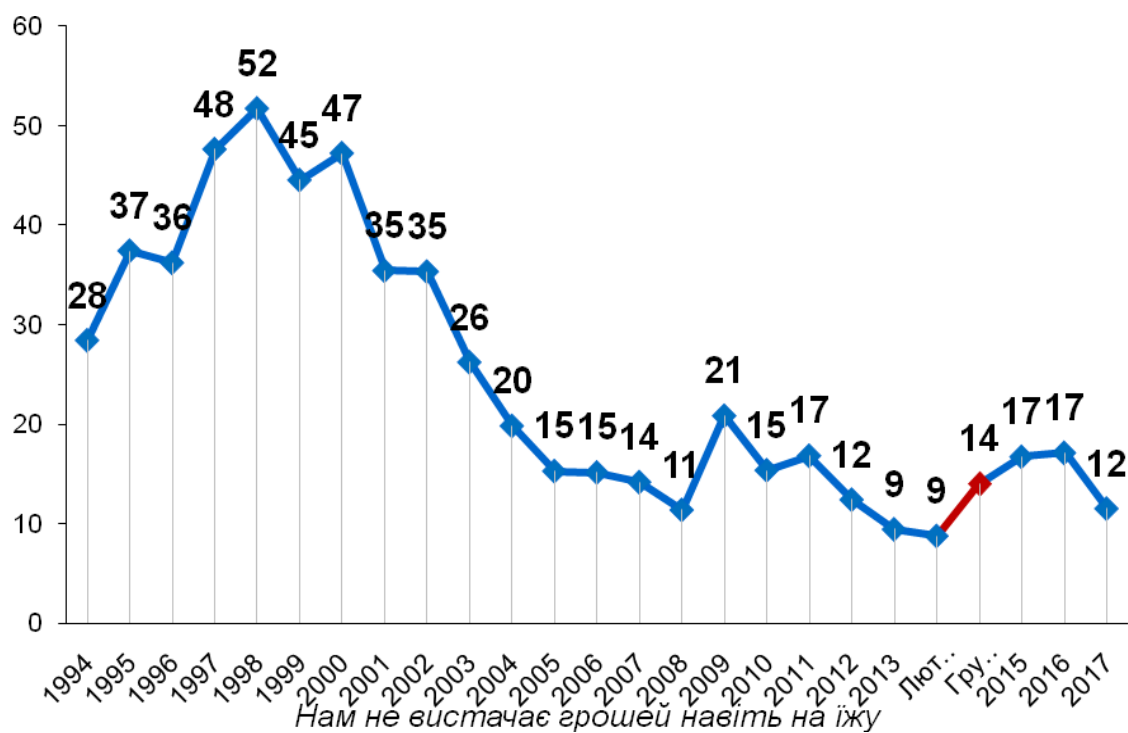

Рис. А.1 Рівень бідності 1994-2017

(суб'єктивна самооцінка)[67]

Додаток Б

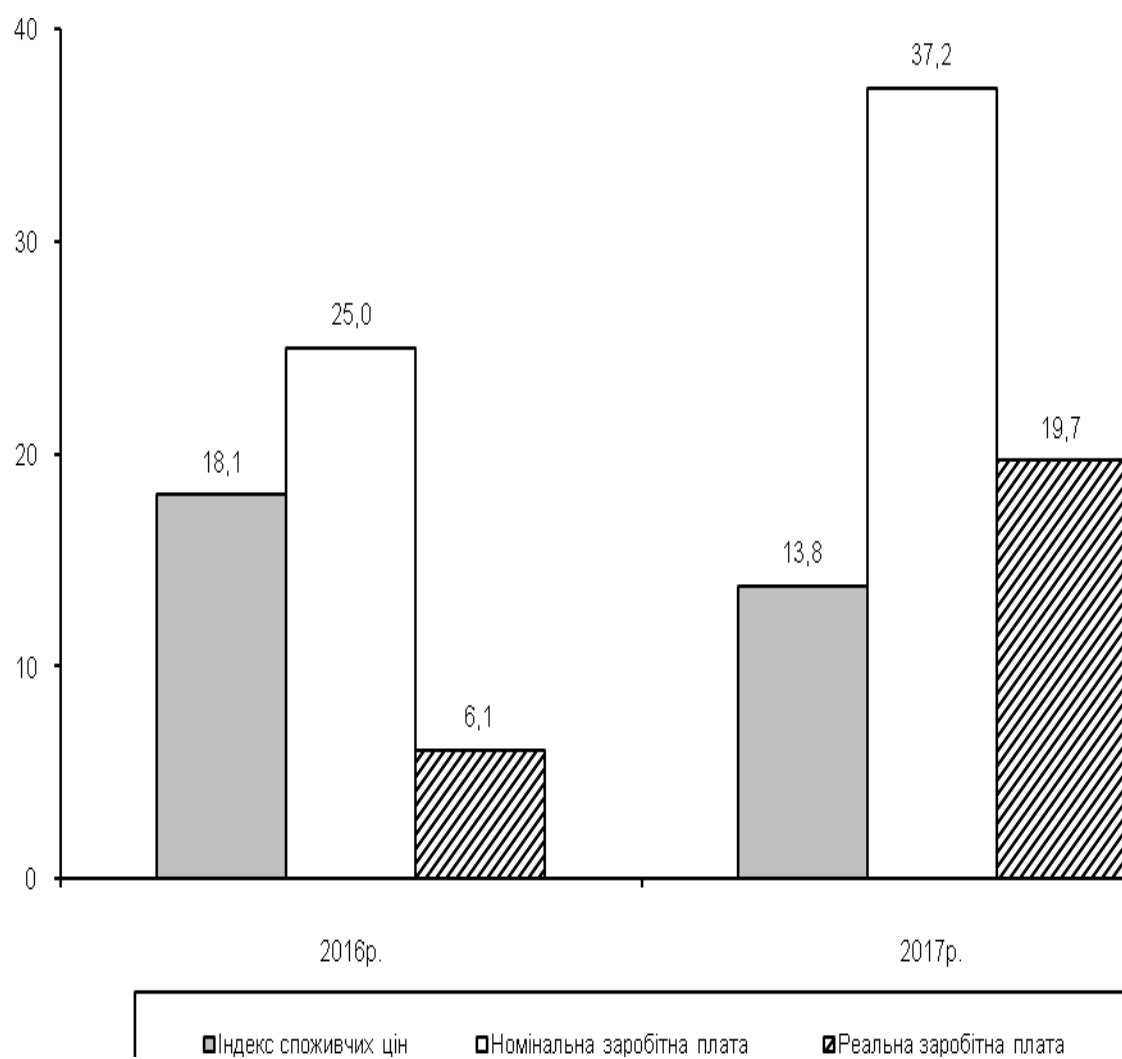

Рис. Б.1 Темпи приросту (зниження) заробітної плати та споживчих цін [69]

Додаток В

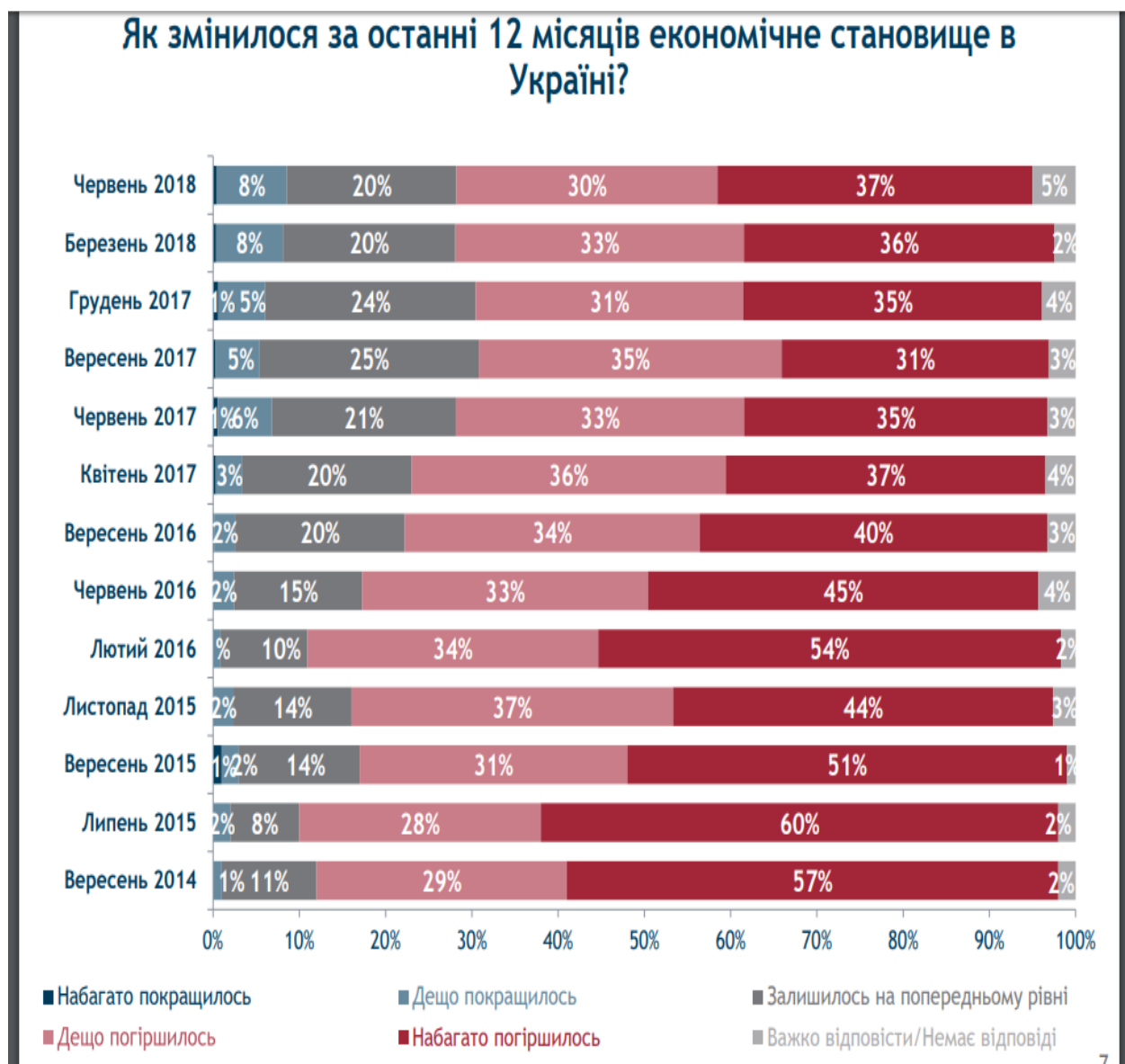

Рис. В.1 Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні, 2018 р.[20]

Додаток Г

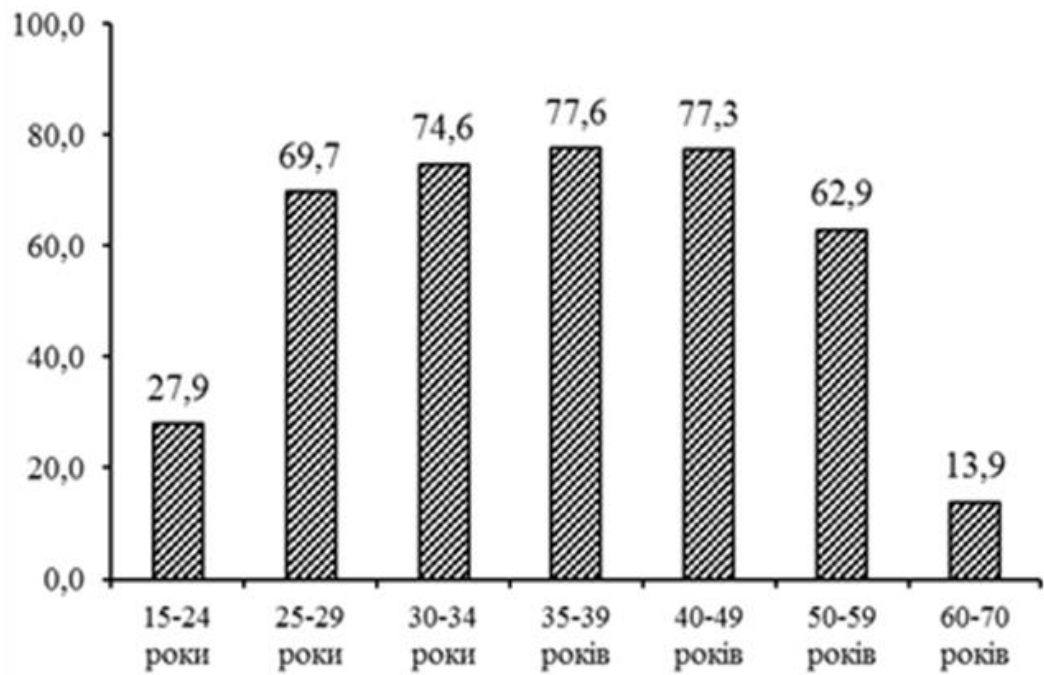

Рис. Г.1 Рівень зайнятості населення за віковими групами [22]

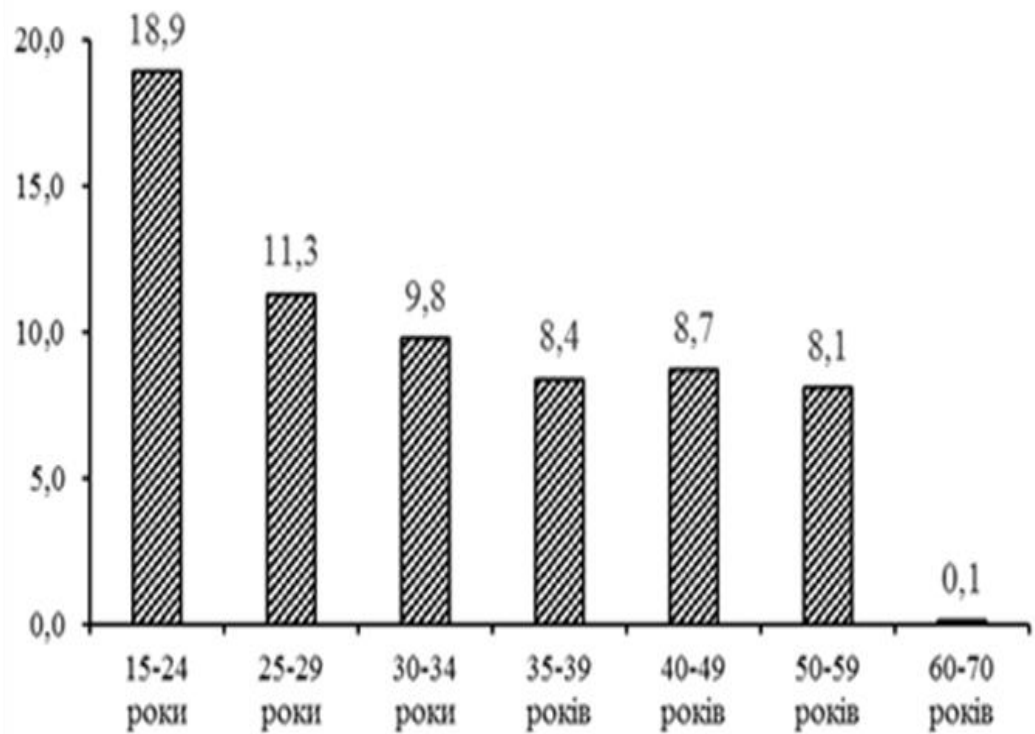

Рис. Г.2 Рівень безробіття населення за віковими групами [22]

Додаток Д

Судова статистика,
(дані надані Державною судовою адміністрацією України (ДСА))

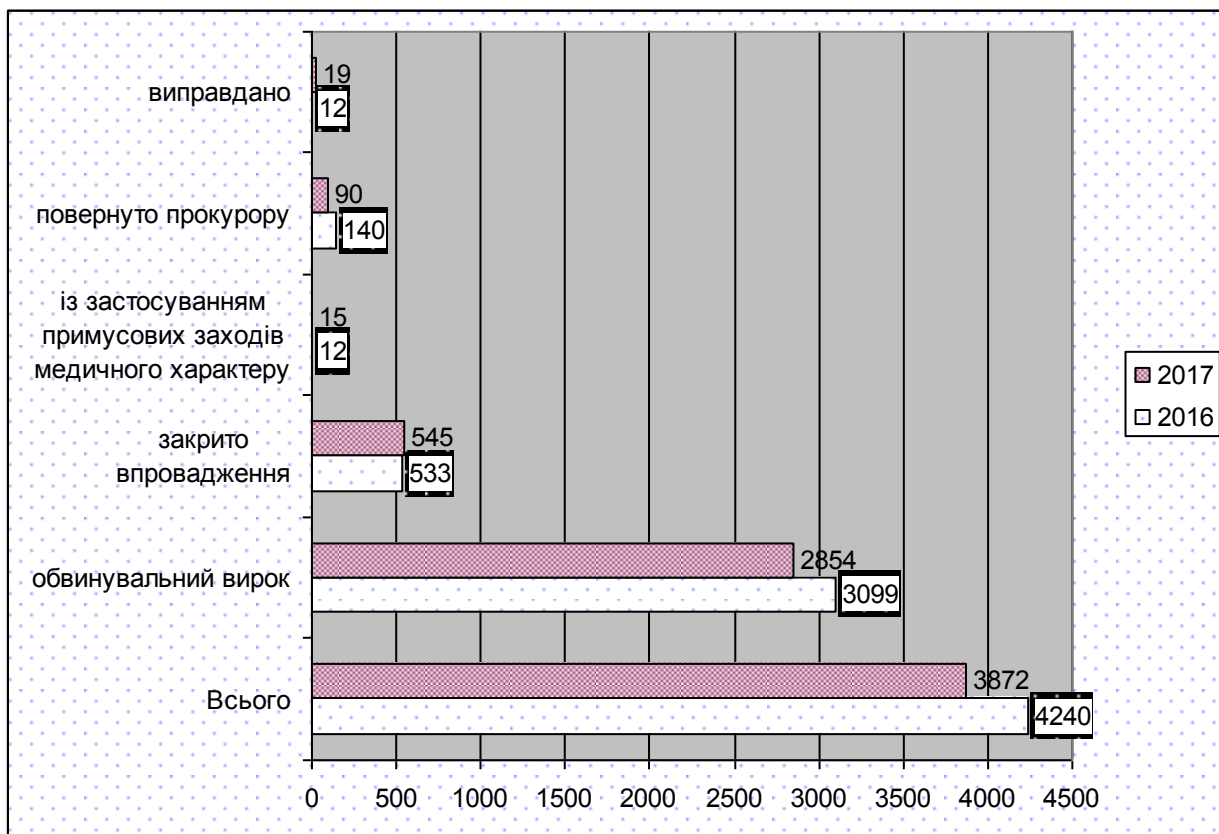

Рис. Д.1 Кількість кримінальних проваджень щодо неповнолітніх на розгляді суддів суду першої інстанції в 2016-2017 рр.

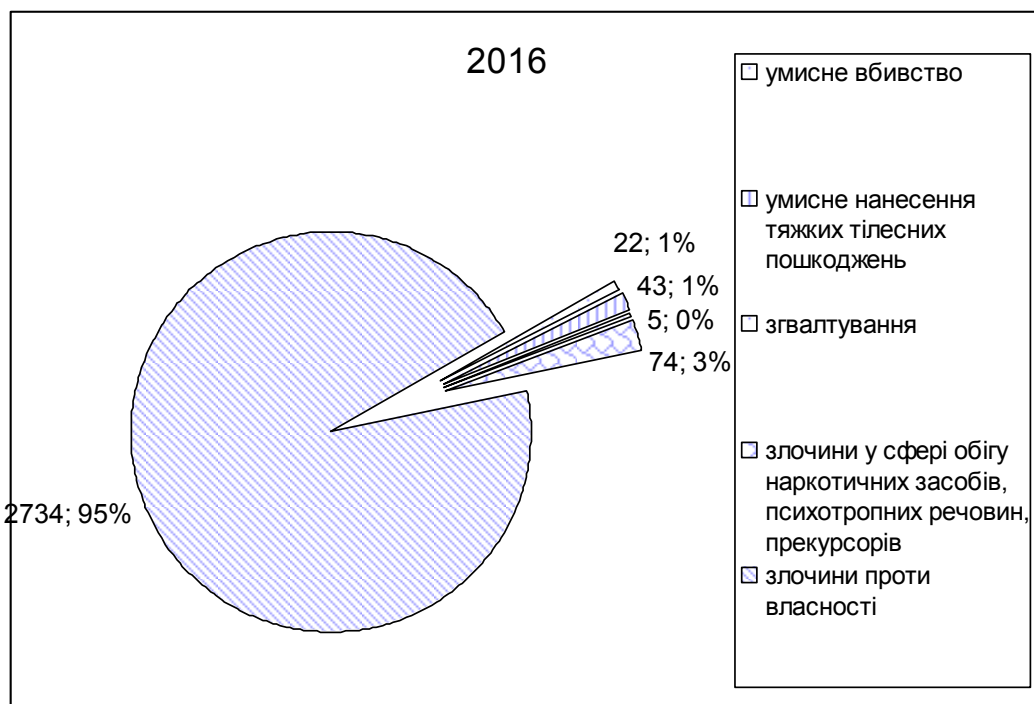

Рис. Д.2 Кримінологічна характеристики засуджених неповнолітніх в розрізі скоєних злочинів, 2016 рік

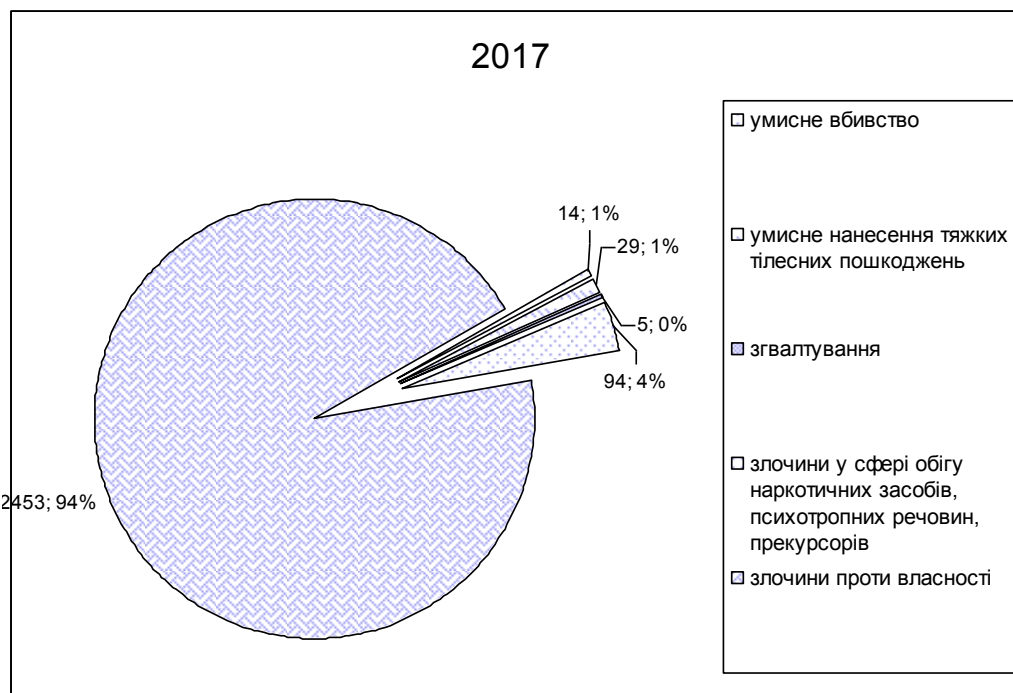

Рис. Д.3 Кримінологічна характеристики засуджених неповнолітніх в розрізі скоєних злочинів, 2017 рік